

DIDYSIS CHOTYNO KARVEDYS - JONAS KAROLIS CHODKEVIČIUS

Doc. dr. Genutė Kirkienė

1621 m. rugsėjo 24 d. Chotyno pilyje, vadovavęs įnirtingoms kautynėms prieš turkus, regis, nuo žaizdų mirė Lenkijos ir Lietuvos valstybės (toliau – LLV) kariuomenės vyriausiasis vadas Jonas Karolis Chodkevičius. Tikėtina, kad jis buvo sužeistas ir išneštas iš mūšio lauko... Antikos graikai yra pasakę, kad nėra garbingesnės baigties kariui grįžti iš karo lauko *aut cum scuto aut in scuto* (arba su skydu arba ant skydo), t. y. grįžti nugalėtoju arba mirti didvyriu. Ši sentencija mūsų karybos istorijoje bene labiausiai tinka J. K. Chodkevičiui, kuris užbaigė vientisą savo kaip karo vado gyvenimo liniją, į kurią įėjo jo garsūs mūšiai su švedais, maskvėnais ir turkais.

Norint suprasti visą šią didžiojo karvedžio gyvenimo liniją, reikia atsigręžti ne tik į jo ankstyvąją biografiją, mokslo bei studijų laikotarpį, svarbiausius karinės veiklos etapus, bet ir į visą giminės istoriją, kuri lydėjo J. K. Chodkevičių į karinės šlovės olimpą.

Jonas Karolis Chodkevičius gimė 1560 m. garsaus Lietuvos didikio senatoriaus Jono Jeronimaičio Chodkevičiaus ir pirmojo Lenkijos pareigūno – Krokuvos kašteliono – Jono Zborowskio dukters Kristinos Zborowskos šeimoje.

Jam tebuvo treji metai, kai jo dėdė Grigalius Chodkevičius su Mikalojumi Radvila Ruduoju iškovojo pergalę prie Ūlos, o kai sulaukė penkerių – jo dėdė Grigalius gavo LDK didžiojo etmono bulę. Tad, galima sakyti, Jonas Karolis augo karines tradicijas puoselėjančioje šeimos aplinkoje, nuo lopšio buvo apsuptas garsios giminės šlovės, klausėsi pasakojimų apie karo žygius, pergalės ir pralaimėjimus. Mažasis Karolis – taip jis buvo vadinamas tėvų namuose – lydėdavo tėvą Joną Jeronimaitį, kuris tuo metu buvo vyriausiasis Livonijos administratorius, į karines ekspedicijas Livonijoje. Tėvas anksti pratino sūnų prie karinės tarnybos ir jau nuo vaikystės mokė riterystės meno: pratino jodinėti, šaudyti iš lanko ir pistoleto, fechtuotis. Jonas Karolis paveldėjo daug tėvo charakterio savybių: buvo atkaklus, sąmojingas, iškalbingas, lengvai bendravo, turėjo puikią intuityvą, greitą orientaciją, buvo išmintingas, protu gerokai lenkė bendraamžius.

Didelę reikšmę sūnaus auklėjimui turėjo motina K. Zborowska, su kuria ankstyvoje vaikystėje atvyko į Mūšės dvarą. Būdama unijos su Lenkija šalininkė, sūnus Joną Karolį, Jeronimą ir Aleksandrą auklėjo pagal katalikiškas tradicijas, mokė lenkų kalbos ir papročius.

1573 m. Jonas Karolis su broliu Aleksandru pradėjo mokslus Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Tuo tarpu silpnos sveikatos Jeronimas nevažiavo mokyti ir gana anksti, vos sulaukęs penkiolikos,

mirė. Abu brolius paveikė tėvo Jono Jeronimaičio, tuo metu Livonijos vyriausiojo administratoriaus, pralaimėjimas Livonijoje.

Ši nesėkmė dar labiau „uždegė“ Joną Karolį mokytis karinių dalykų. Kai 1579 m. Vilniaus akademiją aplankė naujai išrinktas Abiejų Tautų Respublikos karalius Steponas Batoras, jį įmantria protinga lotynų kalba pasveikino savimi pasitikintis jaunuolis Jonas Karolis Chodkevičius. Jo puikią iškalbą žymėjo didelė inteligencija ir temperamentas, tarsi bylojantis, jog nuo „šiol didžiu karvedžiu ir vyru būsiu“. Vilniaus universitete J. K. Chodkevičius stropiai mokėsi senosios istorijos, užsienio kalbų, matematikos, retorikos, poetikos dalykų. Turėjo garsių mokytojų, tarp jų universiteto rektorių Petrą Skargą, kuris vėliau tapo jo geru bičiuliu. Vilniaus jėzuitų akademija buvo labai svarbi J. K. Chodkevičiaus pasaulėžiūrai – čia dar labiau sutvirtėjo jo katalikiškos nuostatos, susiformavo pamaldumas, pareigingumas ir, žinoma, ne itin draugiškas požiūris į protestantus. Baigęs studijas Vilniaus jėzuitų akademijoje, Jonas Karolis su broliu Aleksandru grįžo į Mūšės dvarą, iš čia 1586 m. išvyko į Bavarijos Ingolštado (netoli Miuncheno, Vokietijoje) jėzuitų universitetą. Čia studijavo filosofiją ir teisę. 1588 m. sužinojo apie motinos K. Zborowskos mirtį. Dvarus tuo metu tvarkė giminės valdytojas Mikalojus Gluchovskis, o jų globėju tapo dėdės Jurgio sūnūs – Vilniaus kaštelionas Jeronimas bei Žemaičių seniūnas Jurgis Chodkevičiai.

Baigę studijas Vokietijoje broliai išvyko į Paduvą, Veneciją. Čia Aleksandras užtruko ilgiau, o Jonas Karolis ieškojo galimybių toliau mokytis karo meno. Tuo metu Maltos ordinas buvo prestižinė mokykla, kurioje mokėsi iš visos Europos atvykusių bajorų. Būsimasis karvedys greitai išmoko artilerijos, šaunamųjų ginklų, apgulties ir fortifikacijų statybos meno bei jūrų mūšių taktikos paslapčių. Vakaruose jis atsidėjo istorinės literatūros, karybos teoretikų veikalų, karinių mūšių planų bei schemų sudarinėjimo, kariuomenės praktinio karinio mokymo studijoms. Domėjosi karo taktikos naujovėmis, perprato „pasalos taktiką“, taikomą Vakarų Europos karyboje, naujo tipo Nyderlandų profesionalios armijos specifiką, kurioje svarbiausią vaidmenį atliko pėstininkai, sėkmingai naudojantys muškietas ir padegamųjų medžiagų priemones. Tai padėdavo greičiau užimti medinius įtvirtinimus. Armija būdavo išrikiuojama trimis linijomis, išdėstoma pagal šachmatų lentos tvarką senovės romėnų legiono pavyzdžiu – tai leisdavo pasiekti didelio rikiuotės lankstumo ir galimybę laisvai manevruoti kovos metu. Įgytos žinios būsimam karvedžiui ateityje pravertė įnirtingose kovose su švedais, turkais ir maskvėnais.

J. K. Chodkevičius kilo iš giminės, kuri jau nuo seno užėmė aukštas pareigas valstybėje. Anot A. Bonieckio, iš visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje buvusių 174 seniūnijų ir vietininkijų Chodkevičiai XV–XVI a. vadovavo penkiolikai seniūnijų. Giminės garsumas tarsi rodė, kad Jonas Karolis jau nuo vaikystės „pretendavo“ į aukštą luomą. Juo labiau kad jo artimesni ir tolimesni aštuoni dėdės ir septynios tetos buvo susigiminiavę su įtakingiausiomis Lenkijos ir Lietuvos

valstybės kunigaikščių ir didikų giminėmis: Zborovskiais, Sluckais, Sanguškėmis, Vyšnioveckiais, Opalińskiais, Ossolinskiais, Pacais, Myszkowskiais, Ostrogiškiais, Čartoriskiais, Sapiegomis, Seniavskiais ir kitais. Taigi natūraliai kyla klausimas, kas buvo tie Chodkevičiai, kurių giminės istorija suformavo būsimąjį karvedį?

IŠ CHODKEVIČIŲ GIMINĖS ISTORIJOS

Chodkevičių giminė XV–XVII a. valstybės politiniame ir kultūriniame gyvenime buvo labai svarbi. Chodkevičių vyrai ištikimai tarnavo LDK didiesiems kunigaikščiams ir Lenkijos karaliams, atkakliai gynė Abiejų Tautų Respublikos bajorų luomo interesus, pasižymėjo kaip karo vadai, diplomatai, įtakingi Ponų tarybos pareigūnai ir administratoriai. XVI a. viduryje–XVII a. pradžioje dėl politinės įtakos valstybėje atkakliai konkuravo su Radvilomis.

Išskirtinas Chodkevičių viešpatavimo laikotarpis, tiesa, trukęs neilgai, – 1566–1572 m. – kai pirmajame Ponų tarybos „penketuke“ buvo trys Chodkevičiai ir tik vienas Radvila – Mikalojus Rudasis. Tiesa, pastarosios giminės dignitorija tuo metu labai svarbi – Mikalojus Radvila Rudasis buvo Vilniaus vaivada. Tačiau būtent 1566 m. pirmą kartą nuo Horodlės laikų (1413 m. buvo įvestos naujos pareigybės – Vilniaus ir Trakų vaivadų bei kaštelionų) vienos giminės atstovai turėjo tris iš penkių aukščiausių valdžios urėdus. Net garsieji Radvilos to pasiekė tik 1600 metais. Tačiau karine šlove ir pergalių atgarsiu Europoje J. K. Chodkevičius yra pranokęs Radvilas. Būtent J. K. Chodkevičiaus laikais Chodkevičių giminė pirmą sykį nuo Radvilų įsigalėjimo XVI a. viduryje buvo „nustelbusi“ pastarųjų dominavimą valdžios elite – nuo 1604 m. pirmajame valdžios elito – Ponų tarybos „penketuke“ įsitvirtino trys Chodkevičiai ir du Radvilos. Padėtis dar labiau pasikeitė Chodkevičių naudai, kai Jonas Karolis 1616 m. perėmė iš Radvilų be pertraukos nuo 1551 m. turėtas Vilniaus vaivados pareigas. Nors šis Chodkevičių viršenybės laikotarpis truko neilgai, – iki J. K. Chodkevičiaus mirties 1621 m. – tačiau toks vienos giminės (neskaitant Radvilų) įsivyravimas valdžios elite buvo unikalus dalykas visoje LDK istorijoje. Vis dėlto tokį Chodkevičių giminės vyravimą XVII a. pirmąjį ketvirtį galima paaiškinti tik išskirtine J. K. Chodkevičiaus asmenybės įtaka.

Chodkevičių giminės herbas – Kościeszka – žinomas iš XIV a. antspaudo bei XIV ir XV a. svetimų kraštų herbynų, nes buvo paplitęs Vidurio Lenkijoje. Šį herbą antspaudams naudojo keliolika giminių. Jo raudoname lauke vaizduojama statmena sidabrinė strėlė, išsišakojanti į apačią ir per vidurį skersai perkirsta. Herbo viršuje yra trys stručio plunksnos.

Pirmas žinomas giminės atstovas, naudojęs šį herbą, buvo Chodka Jurgaitis, liudijęs 1422 m. Melno sutartyje. Istoriniuose šaltiniuose jis minimas iki XV a. penktojo dešimtmečio vidurio – jį aptinkame Lietuvos didikų kunigaikščių Vytauto, Švitrigailos, Žygimanto Kęstutaičio bei Kazimiero aplinkoje. Chodka Jurgaitis nedalyvavo Horodlės herbinėje adopcijoje. Į LDK

diduomenės elitą patekę šios giminės atstovai jau Vytauto laikais buvo unikali ir pirmoji stačiatikiška rusėnų giminė, kilusi ne iš Kijevo bajorų (kaip iki šiol buvo teigiama istorikų), bet iš Gorodoko, taigi iš tikrosios Lietuvos Gardino pavieto, iškelta Vytauto ir gal net adoptuota lietuvių. Po Chodkos giminė vadinama Chodkevičiais.

Su nežinomos kilmės ir vardo žmona Chodka Jurgaitis susilaukė sūnaus Jono Chodkevičiaus, kuris XV a. antrojoje pusėje užėmė aukštas pareigas valstybėje: buvo LDK maršalka, Lydos bei Vitebsko vietininkas, Lucko seniūnas, 1480–1482 m. – Kijevo vaivada. Jis aktyviai rėmė Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero politiką, buvo karo veikėjas, dalyvavo 1466 m. mūšiuose su kryžiuočiais prie Choinicės ir 1474 m. su vengrais. Vedęs Bielsko kunigaikštę Jaunutę Agnietę, susigiminiavo su Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Kazimieru bei kunigaikščiais Alšėniškiais ir Bielskiais. Buvo aktyvus bažnytinės unijos šalininkas: laiškuose popiežiams Sikstui IV ir Mikalojui V pritarė Bažnyčios unijai su stačiatikiškais. 1482 m. pateko į Krymo totorių nelaisvę ir iš jos nebegrįžo.

Nuo trečiosios kartos atstovo Jono Karolio Chodkevičiaus prosenelio Aleksandro Chodkevičiaus prasidėjo trijų šakų Chodkevičių giminės istorija. Aleksandras iškilo su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru, aktyviu valstybės veikėju tapo Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto laikais. Jis buvo Gardino pilininkas, LDK maršalka, Astravo (dab. Baltarusija), Vilkijos, Brastos, Knišino seniūnas, o 1544–1549 m. tapo Naugarduko vaivada. Pritarė Bažnyčiai unijai, 1500–1503 m. Supraslyje pastatė dvejų apeigų – graikų ir katalikų – cerkvę bei vienuolyną, kurie tapo kultūros reiškiniu ir vienu iš Bažnytinės unijos realizavimo variantų, nes atitiko Florencijos bažnytinės unijos reikalavimus ir metropolito Juozapo Bulgarinovičiaus programą. J. K. Chodkevičiaus prosenelis Aleksandras rėmė Žygimanto Senojo kandidatūrą į sostą ir lydėjo jį į Krokuvą vainikuotis Lenkijos karaliumi. Radvilų apkaltintas ryšiais su 1508 m. maišto organizatoriumi kunigaikščiu Mykolu Glinskiu buvo įkalintas su kitu LDK didiku Albertu Goštautu dvejais metais. Vėliau tapo ištikimu karalienės Bonos šalininku.

Vedė kunigaikštę Vasilisą, Jaroslavo dukterį. Susilaukė trijų sūnų – Jeronimo (Ivano, Ivaškos), Grigaliaus ir Jurgio. Genealogijų tyrinėtojai pagal išdalytų dvarų svarbą Chodkevičių giminę suskirstė į tris šakas: Bychavo, Berastavicos ir Supraslio. Vyriausiasis sūnus Jeronimas Chodkevičius pradėjo Bychavo, tiksliau Šklovo ir Mūšės (dab. Baltarusija) šaką, kuri buvo katalikiška ir gana ryškiai skyrėsi nuo kitų dviejų „graikiškųjų“. Grigalius Chodkevičius pradėjo Supraslio, o Jurgis – Berastavicos giminės šakas, kurios sukosi apie Supraslį ir kitas senąsias Chodkevičių valdas.

Naujas Chodkevičių giminės istorijos tarpsnis sietinas su naujomis istorinėmis šalies aplinkybėmis, kai 1544 m. naujuoju Lietuvos valdovu tapo Žygimantas Augustas, apie kurį būrėsi jo naujai iškelti žmonės, tarpusavyje varžėsi dėl aukštesnių pareigybių bei didesnės politinės

įtakos. Į aukščiausias pareigybes iškilę Radvilos darė didelę įtaką naujam valdovui. Vadinamosios antrosios Mikalojų Radvilų poros debiutą lėmė du svarbūs veiksniai – Mikalojaus Radvilos Juodojo asmenybė ir lemtinga Žygimanto Augusto pažintis su Barbora, tapusi visai šaliai labai svarbi.

Pasinaudodamas suteiktomis teisėmis Žygimantas Augustas 1544 m. spalio 6 d. privilegija paskyrė naujus Ponų tarybos narius, iš kurių du Chodkevičiai – Aleksandras ir jo sūnus Jeronimas (Jono Karolio senelis) – tapo LDK Ponų tarybos nariais. Kiti jaunieji Chodkevičiai – Grigalius ir Jurgis – kol kas tenkinosi dvaro pareigybėmis.

Chodkevičių giminės politinė galia apogėjų pasiekė po Mikalojaus Radvilos Juodojo mirties, kai 1566–1572 m. net trys Chodkevičių giminės atstovai – Grigalius, Jurgis ir jo sūnus Jonas Jeronimas – atsirado politinio elito viršūnėje, kitaip tariant, pirmajame Ponų tarybos „penketuke“. Tiesa, aplinkybės susiklostė taip, kad po Radvilos Juodojo mirties pirmuoju valstybės pareigūnu – Vilniaus vaivada ir kancleriu – tapo Mikalojus Radvila Rudasis. Tačiau jis jau nebegavo žemės maršalkos pareigybių, kurias iki tol turėjo Mikalojus Radvila Juodasis.

Išskirtinės vietos Chodkevičių giminėje nusipelno Grigaliaus Chodkevičiaus asmenybė, kuri, kaip minėta, turėjo didelės įtakos Jono Karolio kaip būsimojo karvedžio asmenybės formavimuisi. Tai Ūlos pergalės (1564) prieš Maskvą didvyris, LDK didysis etmonas, vienas žymiausių to meto LDK karvedžių ir karo teoretikų.

Grigaliaus karjerai reikšmės turėjo ir karalienė Bona, kuri XVI a. penktąjį dešimtmetį tapo pavojinga Radvilų priešininke ir sutelkė prieš juos opoziciją. Iš dinastijai ištikimos Chodkevičių šeimos Bonos šalininkas buvo ir Grigalius. Jis tuo metu ėjo pakamario pareigas, jam priklausė ir valdovo dvaro kambarių priežiūra. Todėl Bonai susidarė palankios aplinkybės patraukti į savo pusę Grigalių, kad jis „šnypinėtų“ ar kaip nors kitaip rinktų jai reikiamą informaciją. Barbora Radvilaitė 1549 m. liepos 19 d. laiške savo motinai užsiminė apie Grigalių nepalankiai, pavadino jį „prijaukintu vilku“, kuriuo nepasitikima, ir kad jis nepageidaujamas Radvilų namuose. Kadangi savo valdų seniūnus skyrė pati Bona, Grigalius jos iniciatyva gavo administruoti Tykocino bei Kauno seniūnijas ir tapo valstybinių dvarų – Vilkijos, Karmėlavos bei Rumšiškių – laikytoju.

Nors Grigalius priklausė opozicijai prieš Radvilas, Žygimantas Augustas su juo nekonfliktavo. Žygimanto Augusto mėgstamiausia pramoga buvo medžioklė, kurioje „nuolatiniai bendrininkai buvo šeši tokie pat aistringi medžiotojai jaunuoliai, vadovaujami Grigaliaus Chodkevičiaus, ir visi šeši apsilikę kaip vienas, o valdovą iš jų skyrė tik per pečius pakabintas ragas, juos visada lydėjo keletas sakalininkų, šeši miškininkai, 14 garsių šaulių“.

XVI a. šeštojo dešimtmečio viduryje Grigalius buvo paskirtas į atsakingas ir svarbias valstybės paribio tarnybas – 1555 m. tapo Vitebsko, po metų – Kijevo vaivada. 1559 m. spalio 16 d. privilegijoje pabrėžiama, kad G. Chodkevičius „visur ir visada su jam deramu padorumu, <...>

puikiai, drąsiai, didingai, vyriškai ir tvirtai, visuomet saugodamas ir gindamas, <...> nemažus nuostolius patirdamas, ir savo gyvybės negailėdamas“ pavestas pareigas atliko, todėl jį, perkeltiant iš Kijevo vaivadų į Trakų kašteliono vietą, pažymėta, jog norima „turėti arčiau valdovo, kad būtų galima spręsti iškilusias itin svarbias problemas valstybėje“.

Grigaliaus, kaip būsimojo karvedžio, karjerą pagreitino Lietuvos konfliktas su Maskva dėl Livonijos. Sprendžiant Livonijos prijungimo prie Lietuvos klausimą Grigalius su pašauktiniais 1561 m. nuo pavasario iki rudens buvo Livonijoje: saugojo pilis ir stiprino gynybą prieš galimus maskvėnų išpuolius. Šiai pagalbos Livonijai akcijai vadovavo abu Radvilos, tad Grigalius buvo tik jų nurodymų vykdytojas. 1561 m. vasarą Grigalius dalyvavo lietuvių kariuomenei, vadovaujamai Mikalojaus Radvilos Rudojo, sėkmingoje karinėje operacijoje Livonijoje atkovojo iš maskvėnų užgrobtą Tarvastos pilį. Po šios akcijos Grigalius 1561 m. lapkričio 20 d. privilegija buvo paskirtas dvaro (lauko) etmonu. Joje pažymima, kad dar būdamas Kijevo vaivada jis kelerius metus pasiaukojamai ir nepriekaištingai saugojo šalies pakraščius, savo lėšomis ir negailėdamas jėgų tarnavo Livonijoje, todėl „gali jo malonybė tą etmono urėdą užimti ir jį visiškai vykdyti taip, kaip ir jo protėviai būdami dvaro etmonais“.

Dvaro etmono pareigas Grigalius ėjo penkerius metus, todėl šį 1561–1565 m. laikotarpį reikėtų sieti su jo karine veikla tiek Livonijoje, tiek rytiniame šalies pasienyje su Maskva. G. Chodkevičius buvo ne tik praktikas, bet ir teoretikas. Šiuo laikotarpiu jis pademonstravo karinių reikalų išmanymą – jau 1562 ir 1566 m. Lietuvoje pasirodė šio etmono kariniai nuostatai ir straipsniai. Iš jų ypač reiktų išskirti 1562 m. karinius nuostatus, kuriuos sudarė 23 straipsniai, iš jų 15 buvo susiję su itin svarbia pilių gynyba. Straipsniai išsiskiria originalumu ir neturi jokio ryšio su lenkų (Tarnowskio ir M. Zebrzydowskio) kariniais nuostatais, išleistais 1557–1561 m., nors kita dalis straipsnių „lietė kitus dalykus, kuriuose galima įžvelgti lenkų įtaką“. Etmonų leidžiami karo nuostatai buvo svarbus teisės šaltinis, artimas šiuolaikiniams drausmės statutams, antikos ir amžininkų teoriniams darbams. Karinių įstatymų kūrimui Lietuvoje tam tikros įtakos turėjo maskvėnų ir Vakarų Europos šalių, ypač vokiečių, karyba, nes buvo išplėtoti LDK didikų ryšiai su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu, gerai žinomą karybos specialistu. Jis išleido karinės taktikos studiją, kuri 1561 m. buvo išversta į lenkų kalbą. G. Chodkevičius šiuo laikotarpiu intensyviai bendravo su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu, todėl naudingų patarimų karinės taktikos klausimais jis gaudavo tiesiai iš jo.

Situacija šalyje pasikeitė, kai 1562 m. kovo mėn. nutrūko paliaubų sutartis su Rusija – reikėjo naujai rinkti sidabrinę ir mobilizuoti jėgas galimam karui. Šiuo laikotarpiu Lietuvos pašauktinių kariuomenė turėjo nemažai sunkumų. Netruko įvykiai pasisukti nepalankia Lietuvai linkme – gruodžio 3 d. atsinaujino karo veiksmai rusų fronte. 1563 m. vasario 15 d. Ivano IV kariai užėmė Polocką. Nedelsiant reikėjo naujų derybų su Rusija. Trumpos paliaubos truko neilgai, nes jau tu

pačių metų pabaigoje atsinaujino aktyvūs karo veiksmai rusų fronte. Vilniaus kryptimi išžygiavo dvi rusų kariuomenės, kiekviena turėjo 24–30 tūkstančių karių: viena – iš Polocko, vadovaujama Piotro Šuiskio, kita – iš Viazmos, vadovaujama kunigaikščio Piotro Serebrino. Jos siekė susijungti prie Oršos ir toliau žygiuoti link Minsko, Naugarduko ir Vilniaus. Grėsmės akivaizdoje lietuvių kariuomenė, vadovaujama Lietuvos didžiojo etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo ir dvaro etmono G. Chodkevičiaus, veikė ryžtingai.

Lietuvių karvedžiai nusprendė neleisti maskvėnams susijungti ir ryžosi užkulpti P. Šuiskio kariuomenę prie Ūlos upės, į šiaurę nuo Čašnikų. Lietuviams pavyko suklaidinti priešakinį rusų pulką ir staigiai smūgiuoti kavalerija. 1564 m. sausio 26 d. Mikalojus Radvila Rudasis, remiamas G. Chodkevičiaus, turėdami apie 6000 karių, pasiekė reikšmingą pergalę prie Ūlos upės. Ji iš esmės pakeitė visą karinę situaciją rusų fronte. Priešo nuostoliai buvo akivaizdūs – 9000 žuvusiųjų, prarastos didelės karinės amunicijos bei maisto atsargos.

Apie laimingą mūšio pabaigą ir pasiektą pergalę, paimtus nelaisvėn maskvėnų kunigaikščius G. Chodkevičius 1564 m. sausio 29 d. džiaugdamasis rašė LDK žemės išdininkui Gabrieliui Tarlai. Šio laikotarpio Chodkevičių kariniai nuopelnai buvo aprašyti ir to meto literatūroje. Viename svarbiausių Jono Milijaus kūrinų Dieviška padėka imperatoriui Žygimantui Augustui (1565) nemažai dėmesio skiriama G. Chodkevičiui, kuris vadinamas Ūlos mūšio herojumi, jam skiriama „didžiadvasio nugalėtojo“ šlovė. Pažymima, kad šis mūšis atspindi karių narsą, parodomas uždegantis karvedžio Grigaliaus pavyzdys. Toje pačioje eiliuotoje poemėlėje įdėtas „Grigaliaus Chodkevičiaus laiškas sūnums“, kuriame paprastai ir aiškiai pasakojama apie „laimingą pergalę prieš maskvėnus“. Paminėti ir Jurgis Chodkevičius, Grigaliaus brolis, ir Grigas Valavičius, kurie vyko su diplomatine misija į Maskvą derėtis dėl taikos, „kad krikščionių kraujas daugiau nesiliėtų“. „Laišką“ papildė trys elegijos: pirmoji skirta Jurgiui Chodkevičiui, „atlikusiam pasiuntinybę į Maskvą“, antroji – Žemaitijos seniūnui Jonui Jeronimui Chodkevičiui ir trečioji – G. Chodkevičiaus žentui Filonui Kmitai, „karingam ir šlovingam bajorui, atvedusiam į mūšį 3000 raitelių“.

Po sėkmingos Ūlos karinės akcijos 1564 m. Grigalius buvo paskirtas Vilniaus kaštelionu, o nuo 1566 m. – didžiuoju etmonu. Jis tapo antruoju valstybės veikėju ir pirmuoju Chodkevičių giminėje tuo laikotarpiu užėmusiu tokias aukštas pareigas. Visuose LDK Ponų tarybos patvirtintuose aktuose Grigalius įrašytas antruoju asmeniu.

Būdamas LDK didžiuoju etmonu jis vadovavo šalies gynybai. Jo nurodymu strategiškai patogiose vietovėse buvo statomos naujos ir tvirtinamos apgriautos pilys, duodami įvairūs naudingi patarimai karybos klausimais. LDK didysis etmonas G. Chodkevičius vadovavo Lietuvos kariuomenės surašymui, kuris buvo pradėtas 1567 m. birželio 26 d. Krasnoje Selo ir truko iki 1568 m. sausio 7-osios. Raitelius surašinėjo didžiojo etmono tarnas Steponas Jakimavičius, Žemaitijos

žemės registrą tvarkė Žemaitijos seniūno Jono Jeronimo tarnas Grigalius Teodoras Boreiša. Šia akcija buvo patikrintas lietuvių kariuomenės dydis ir pajėgumas. 1567 m. kariuomenės surašymo duomenimis, G. Chodkevičius iš visų savo dvarų kariuomenei išrengdavo 307 raitelius ir 200 pėstininkų, o karaliaus malonei savo valia dar 100 raitelių.

Karybos specialistai ypač daug dėmesio skyrė Ūlos apgulčiai ir pasiektai jos pergalei, prie kurios nemažai prisidėjo G. Chodkevičius. Lietuviams tik 1568 m. rugpjūtį pavyko paimti Lietuvos teritorijoje rusų naujai pastatytą Ūlos tvirtovę. Iš gausaus G. Chodkevičiaus 1566–1568 m. susirašinėjimo su žentu kunigaikščiu Romanu Sanguška aiškėja, kad Grigalius išmintingi pamokymai buvo labai svarbūs pasiekti pergalę prieš Ūlos tvirtovės gynėjus. Laiškuose G. Chodkevičius patarinėjo, kaip greičiau įtvirtinti ir išsaugoti užimtą tvirtovę. Lietuvos didysis etmonas dažnai ir kitiems LDK pareigūnams patardavo, kaip geriau apsaugoti Lietuvos pasienį su Rusija.

Taigi visas LDK didžiojo etmono G. Chodkevičiaus nueitas gyvenimo kelias buvo grįstas kariniais žygiais, pasiektomis pergalėmis bei puikiu karinių reikalų išmanymu. Ir šios asmenybės gyvenimo istorija, be abejo, turėjo įtakos Jono Karolio apsisprendimui pasukti karvedžio keliu.

Karo žygiuose dalyvaujantys LDK didikai neretai savo pinigais turėdavo padengti nemažą karinių išlaidų dalį. Tam dažniausiai būdavo įkeičiami išdui priklausantys valstybiniai dvarai. Tokioje situacijoje buvo atsidūrę ir Chodkevičiai – jiems teko išleisti nemažai savo asmeninių lėšų Livonijoje ir kariaujant su Maskva.

Kitas šios kartos ir giminės atstovas – Jono Karolio dėdė Jurgis Chodkevičius ne tokia spalvinga asmenybė, tačiau ir jis pasižymėjo kaip LDK valstybės veikėjas – nuo dvaro pareigūno iškilo iki Trakų kašteliono. Skiriant į šią vietą 1566 m. kovo 23 d. privilegijoje teigiamai įvertinama Jurgio (kaip LDK raikytojo ir Bielsko seniūno) tarnyba ir, svarbiausia, jo kaip pasiuntinio į Maskvą „drąsa bei pasiaukojimas“. Jurgio nuopelnai ypač dideli diplomatijoje – jam buvo pavesta, kaip ir anksčiau, rūpintis ir tvarkyti Rytų politikos klausimus. Gerai žinoma 1566 m. pavasarį Jurgio Chodkevičiaus vadovaujama pasiuntinybė į Maskvą. Apie šios pasiuntinybės rangą galima spręsti iš itin gausios palydos, kurią sudarė 906 žmonės ir 1206 žirgai. Tuo tikslu jau 1566 m. kovo 28 d. buvo paskelbta, vykstantiems pasiuntiniams būtina teikti pastotes (stacijas), duoti po 5 avinus, 15 vištų, 50 duonos kepalų, druskos, kruopų ir kitų produktų pagal reikalą, taip pat 3 statines medaus, 4 statines alaus, 10 statinių avižų, 10 vežimų šieno. Jurgio Chodkevičiaus vadovaujamą delegaciją 1566 m. birželio 9 d. priėmė caras viename iš Kremliaus rūmų. Teigiama, kad derybos iš pradžių buvo labai sunkios, nes Maskvos pusė tradiciškai jas pradėjo pateikdama nepagrįstų reikalavimų – dar prie 1563–1564 m. pareikštų teritorinių pretenzijų į Kijevo, Podolę, Voluinę, „Baltąją ir Raudonąją Rusią“, pridėjo ir Palenkę. Į tai Jurgis Chodkevičius reagavo ramiai, prašė leisti pagalvoti, nes atvyko pasitarnauti „geram reikalui“. Bet kol lietuviai vedė derybas Maskvoje ir kai

atrodė jau bus galima susitarti dėl taikos, maskvėnai kaip įmanydami statė tvirtoves (Ūlą ir Sokolą) Polocko žemėje. Todėl lietuvių delegacija laimėjo nedaug – gavo Ivano IV pažadą iki 1567 m. sausio pradžios pasiūsti deryboms savo pasiuntinius „dėl tų dalykų, kurių valdovai nepasidalijo“. Derybose dėl Liublino unijos Jurgis griežtai pasisakė prieš lenkų keliamas unijos sąlygas.

Mūsų dėmesio nusipelno Šklovo ir Mūšės (Bychavo) linijos pradininkas J. K. Chodkevičiaus senelis Jeronimas Chodkevičius. Jis buvo ryškus LDK valstybės veikėjas. Valdant Žygimantui Augustui tapo Trakų ir Vilniaus kaštelionu, 1545 m. Žemaitijos seniūnu. Mokėsi Prūsijos kunigaikščio Albrechto dvare, vėliau studijavo Vokietijos universitetuose. Tikėtina, kad Jeronimas – persikrikštijusio į katalikybę Ivano, dingusio iš istorijos arenos, krikšto vardas. Jis buvo pirmasis giminės atstovas, perėjęs į katalikybę ir vedęs katalikę Oną Šemetaitę iš Žemaitijos. Su diplomatine misija 1555 m. lankėsi pas popiežių Povilą IV ir Šv. Romos imperatorių Karolį V. Iš jo sau ir savo šakos linijai gavo Šklovo ir Mūšės grafo titulą bei herbą. Galimas daiktas, kad nuo XVI a. antrosios pusės šios šakos herbas – Grifas su kalaviju. Kilus reformacijai 1553 m. iš katalikybės perėjo į evangelikų liuteronų tikėjimą, aktyviai bendradarbiavo su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu. Livonijos karo 1560 m. mūšyje jo vadovaujama kariuomenė sėkmingai kovojo prieš Rusijos kariuomenę.

Jono Karolio senelis Jeronimas susilaukė tik vieno vyriškosios lyties palikuonio. Jo įpėdiniu ir giminės tęsėju tapo vienintelis sūnūs Jonas, kurio asmenybė yra sulaukusi išskirtinio istorikų dėmesio. Šis turėjo tris sūnus: tai mūsų aptariamąjį karvedį Joną Karolį, Aleksandrą ir Jeronimą. Pastarasis, anot Teodoro Jevlašauskio atsiminimų, mirė Liachavičiuose 1575 m. „teturėdamas penkiolika metų ir jau tokioj jaunystėj būdamas didžios išminties ir sumanumo“. Kiti du Jeronimo sūnus pratęsė Šklovo ir Mūšės grafų liniją iki XVII a. trečiojo dešimtmečio, bet ji išnyko išmirus vyriškajai linijai.

O štai Jono Karolio tėvą Joną Jeronimaitį Chodkevičių reikėtų laikyti giminės politiniu lyderiu ir diplomatijos genijumi. Ši asmenybė yra sulaukusi ne vieno istoriko dėmesio ir plunksnos. Tai buvo ypač pasižymėjęs ir garsus LDK valstybės ir karo veikėjas, iškilęs iki Vilniaus kašteliono, didžiojo maršalkos bei Livonijos administratoriaus. 1566 m. rugpjūtį jam buvo suteikta administracinė valdžios galia Rygos arkivyskupijoje, o spalio mėn. jau gavo Livonijos administratoriaus vietą ir kartu buvo paskirtas Livonijos vyriausiuoju kariuomenės vadu.

Būdamas šio regiono administratoriumi, jis turėjo teisę skirti seniūnus, teisėjus, spręsti bylas apeliacinės instancijos teisėmis, vadovauti kariuomenei, prižiūrėti pilis ir jų apsaugą, kviesti pašauktinių kariuomenę, uždėti muitus, nustatyti mokesčius karo reikalams, įkurti miestus, dalyti dvarus, tvirtinti dvarų valdymo teisėtumą. Kartu valdovo buvo įpareigotas rūpintis Rygos pasidavimu ir Livonijos prijungimu prie Lietuvos. Livonijos prijungimo prie LDK idėją, kurios

pradininkas buvo Mikalojus Radvila Juodasis, visiškai įgyvendino Jonas Jeronimaitis Chodkevičius – 1566 m. gruodžio 26 d. Gardino seime jau buvo patvirtintas Uždauguvio prijungimas prie LDK. Ne veltui Žygimantas Augustas 1567 m. privilegijoje J. J. Chodkevičiui mini, kad šis, pasiūstas į Livoniją „gerai pasitarnavo valdovui ir <...> mūsų valstybei, Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštijai, negailėdamas savęs paties ir savo turto <...>, taip pat patarimais ir protingais savo veiksmais tą Livonijos žemę prie mūsų valstybės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atvedė ir prijungė <...>“.

Galbūt todėl Žygimantas Augustas, norėdamas įvertinti Jono Jeronimaičio Chodkevičiaus nuopelnus Livonijai ir LDK ir siekdamas įamžinti jo, kartu ir savo, atminimą 1568 m. birželio 10 d. Gardino seime patvirtino jam grafo titulą ir suteikė naują, prijungtos prie LDK Livonijos žemės Grifo herbą.

Šiuo klausimu istorikų darbuose yra nemažai prieštaravimų. Jau Albertas Vijūkas-Kojalavičius teigė, kad 1555 m. Jono Karolio senelis Jeronimas Chodkevičius kartu su grafo titulu gavo ir herbą, o šis 1566 m. tapęs prijungtos prie LDK Uždauguvio kunigaikštystės žemės herbu. Šią žinią kartojo ir senieji heraldikai. Tačiau ją nuginčijo Stanislovas Kazimieras Kosakovskis, atradęs 1568 m. Žygimanto Augusto privilegiją, kurioje, pasak autoriaus, neužsimenama apie Jono Jeronimaičio tėvo gautą titulą. Autoriaus manymu, Žygimantas Augustas jau perėmė imperatorių teisę, ir todėl nieko nenorėjo žinoti apie jų teikiamus titulus ir herbus. Esą toks Žygimanto Augusto sprendimas, kartu ir teikiama privilegija neturi tiesioginio ryšio su imperatorių privilegija. Jos buvimu, ypač titulo realumu, neabejojama, tačiau su herbu yra kitaip. Taigi pagal 1568 m. privilegiją ginčijant herbą, reikėtų ginčyti ir Jeronimo Chodkevičiaus titulą. Šiuo atveju pastebimas nenuoseklumas. Net abejojant tuo, kad Jeronimas Chodkevičius kartu su titulu gavo ir Grifo herbą, reikėtų kelti klausimą: iš kur Livonija galėjo 1566 m. įgyti tokį herbą? Juk tai jau naujas politinis darinys, kurio negalima tapatinti su senąja Livonija. Jis buvo prijungtas prie LDK vidinio leno teise, taigi turėjo tam tikrą autonomiją, todėl jau 1566 m. prijungimo prie Lietuvos sutartyje buvo įsipareigojimas suteikti jai herbą. Suprantama, kad senųjų heraldikų žinios gali turėti realų pagrindą – Jono Jeronimaičio iš tėvo paveldėtas imperatoriškasis Grifas tapo Uždauguvio (Infliantų) herbu. O po dvejų metų, 1568 m. birželio 10 d., privilegijoje Žygimantas Augustas iš tikrųjų, norėdamas pabrėžti savo suvereno teises, nekalbėjo nei apie pakartojimą, nei apie patvirtinimą, o teikė grafo titulą ir Grifo herbą kaip suverenas. Ir tai nekeičia šio herbo kilmės.

Vykdydamas LDK savarankiškumo nuo Lenkijos stiprinimo politiką, Jono Karolio tėvas pademonstravo diplomatinis gebėjimus derybose dėl Liublino unijos – baigiamajame jos etape vadovavo lietuvių delegacijai ir, būdamas Liublino unijos projekto bendraautoris, sunkiose

derybose su lenkais sugebėjo pasiekti Lietuvai naudingų sąlygų – išsaugoti Lietuvos valstybinį savarankiškumą, paliekant Lietuvos antspaudo galiojimą.

Liublino unijos epocha istorikų plačiai nušviesta, detalai išnagrinėtas Liublino seimo dienoraštis, kuriame pateikiama visa derybų eiga, išryškinti vykę debatai, įvertinta unijos reikšmė Lietuvos ir Lenkijos požiūriais. Apskritai istorikai tikru valstybingumo gynėju laiko Vilniaus vaivada ir kanclerį Mikalojų Radvilą Rudą ir jo pozicijos šalininkus, kurie derybose su lenkais užėmė nekompromisinę poziciją. O štai Chodkevičių pozicija unijos atžvilgiu laikoma dviprasmiška. Tiesa, Jono Jeronimaičio graudulingos kalbos už Lietuvos teises lyg ir reabilitavo jį kaip valstybingumo gynėją paskutiniame derybų dėl unijos etape, tačiau tai jau nebebuvo svarbu.

Chodkevičių vaidmuo Liublino unijos derybose buvo nevienodas. Intravertiškasis Jurgis, ne toks ryškus kaip kiti giminės vyrai – brolis ir sūnėnas, labai sielojosi dėl Liublino unijos derybų ir iš to sielvarto numirė.

Karingasis Grigalius Chodkevičius, būdamas Vilniaus kaštelionas ir LDK didysis etmonas, tarsi nepriklausė prie aktyvių Liublino unijos diplomatų. Tačiau kaip skyrėsi jo ir aršiojo Mikalojaus Radvilos Rudojo pozicijos, kai buvo reikalaujama prijungtų Palenkės ir Voluinės dvarų savininkų priesaikos! Kaip žinome, pagal Liublino uniją Žygimantas Augustas prie Lenkijos prijungė net keturias vaivadijas, kurių žemių savininkų buvo reikalaujama prisiekti Karūnai. Nedavusiesiems priesaikos buvo grasinama atimti pareigas ir netgi dvarus. Šiuo požiūriu G. Chodkevičius buvo išskirtinis – jis Lenkijai neprisiekė, tačiau ir neprarado Palenkėje turėtų valdų. Jo Choroščiaus dvarų kompleksas buvo anklavas perėjusioje Lenkijai teritorijoje. Nėra žinoma, ar Grigalius davė priesaiką dėl dvarų Voluinėje. Jei neprisiekė, tuomet Kniaginino, Murovicos dvarus ir ypač tėvoninį Berego dvarą turėtume laikyti anklavais. Taigi galėtume sakyti, kad jis buvo tikras LDK patriotas. Kita vertus, reikia turėti galvoje, kad Palenkėje ir Voluinėje buvo ir Chodkevičių tėvonių, bet ne įgytų dvarų, todėl Chodkevičiai galbūt „leido sau“ neprisiekti.

Taigi svarbiausias vaidmuo Liublino unijos derybose teko Jono Karolio tėvui Jonui Jeronimaičiui, kuris įrodė, kad jis yra ne tik giminės, bet ir visos Lietuvos moralinis lyderis. Istorikas Edvardas Gudavičius, pirmasis įžvelgęs Jono Jeronimaičio diplomatinę išmintį, teigė, kad jis ne mažiau nei „patriotiškasis“ Mikalojus Radvila Rudasis trukdė ir sutrukdė lenkų aneksionistams siūlydamas realios lygiateisės unijos modelį.

Pirmajame derybų dėl Liublino unijos etape delegacijai vadovavo Mikalojus Radvila Juodasis, vėliau – Mikalojus Radvila Rudasis, kol Lietuvos delegacija išvyko iš Seimo, o antrajame etape delegacijos vadovu tapo Jonas Jeronimaitis Chodkevičius. Pirmajame derybų etape jis labai subtiliai papildė Mikalojų Radvilą Rudą: kartais sąmoju, kartais išskirtine tų laikų diplomatijoje istorine erudicija.

Vis dėlto labiausiai Jonas Jeronimaitis pasižymėjo antrajame derybų etape. Istorikai dažniausiai mano, kad šis etapas iš esmės nieko nelėmė, ir Jonui Jeronimaičiui Chodkevičiui beliko tik verkti. Bet E. Gudavičius pateikė labai dramatišką derybų situaciją, kuri susiklostė Lietuvos delegacijai išvykus iš Liublino. Visų pirma Palenkės, Voluinės, Kijevo ir Braclavo vaivadijų jungimo prie Karūnos procesas buvęs žiaurus, nes Lietuvos pareigūnai iš tikrųjų buvo virkdomi reikalaujant prisiekti Lenkijos Karūnai, o iš nepriėmusių, kaip minėta, buvo atimamos dignitorijos ir dvarai. E. Gudavičius atkreipė dėmesį, kad dėl viso to Lietuva atsidūrė pilietinio karo su jos valdovu Žygimantu Augustu, remiamu Lenkijos, akivaizdoje. Dėl Rusijos agresijos grėsmės liko vienintelis kelias – derėtis. Štai čia ir sužibėjo būsimojo karvedžio tėvo Jono Jeronimaičio diplomatinis talentas. Jis puikiai suprato Lietuvos prijungimo prie Lenkijos padarinius, todėl priešinosi Žygimanto Augusto pasirinktam būdai lengviausiai spręsti problemą – jeigu Lietuva nepajėgia apsiginti, belieka ją prijungti prie Lenkijos, kad jos neužgrotų Rusija. Toks valdovo sprendimas nepaliko vietos Lietuvos valstybingumui.

E. Gudavičius, vertindamas 1569 m. kovo 20 d. delegaciją, kuriai vadovavo Jonas Jeronimaitis Chodkevičius, teigė, kad ji jautėsi atsakinga prieš visą Lietuvos visuomenę ir asmeniškai prieš Mikalojų Radvilą Rudą, todėl moraliniu savo lyderiu laikė Joną Jeronimaitį Chodkevičių, kuris siekė to paties tikslo kitokiais nei Radvila būdais. Derėtų pabrėžti, kad ši delegacija pasiekė ypač svarbų dalyką – prasidėjo naujas Liublino derybų raundas. E. Gudavičiaus manymu, derybų eiga atskleidė Jono Jeronimaičio lankstumą, derinamą su tvirta pozicija, kuri nebuvo išsiskleidusi, bet buvo rodomas noras susitarti. Jonas Jeronimaitis Chodkevičius, turėdamas sukalbamesnio Lietuvos atstovo įvaizdį derybose, buvo gavęs Mikalojaus Radvilos Rudojo pritarimą dėl šių veiksmų, todėl rėmėsi Aleksandro 1501 m. aktu ir vykusiai jį priešpriešino vykdomam vienpusiškam Lietuvos prijungimo aktui.

Paskutiniame ir baigiamajame derybų etape, prasidėjusiame birželio 9 d., jis kalbėjo: „Nesuprantu, kodėl karalius prisiekęs negali išsaugoti Lenkijos ir Lietuvos įstatymų, kai šis paragrafas yra ir Aleksandro privilegijoje, kodėl negali būti dviejų antspaudų ir seimo, keičiant jo rinkimosi vietą“, ir vis kartojo: „Negalime sutikti, kad naujas karalius, tvirtindamas mūsų teises, neprikabintų mūsų antspaudą“, ir „Jūs palikote mums pareigybes, todėl palikite ir Lietuvos antspaudą“. Derybose, remdamasis Aleksandro privilegija, diplomatas gynė ir kitus reikalavimus, ypač pabrėždamas jos reikšmę, ir polemizuodamas su lenkais ją priešpriešino vienpusiškam Lietuvos prijungimo prie Lenkijos aktui. Dėl to lenkų pateiktame galutiniame, baigiamajame, projekte lietuviai jau gavo tarsi ir neesminę nuolaidą, kuri leido svarbiausių pareigybių išsaugojimą aiškinti valstybingumo išlaikymu, o tuo remdamiesi lietuviai jau galėjo reikalauti dviejų antspaudų, kurie reiškė dvi valstybes, nors ir „vieną kūną“.

Derybose Jonas Jeronimaitis Chodkevičius savo valstybės naudai išnaudojo lenkų leidimąsi į detales ir ginčus. Todėl visiškai pagrįstai buvo pavadintas „poleminės logikos meistras“. Jo intelektas, diplomatija ir pasiaukojimas valstybei labai ryškiai atsispindi kalboje: „Ko negalėtume išreikšti žodžiais, kaip tai yra mums skaudu, kadangi mes privalome savo Tėvyne ir jos gerove, kaip geri jos sūnūs, rūpintis tiek, kiek mums priklauso ir kiek pajėgime. Tai Jūsų Karališkoji Mylista ir visas šis susirinkimas gali paliudyti, kad savo Tėvyne, kurią iki šiol savo krauju ir gyvybėmis sveiką išsaugojome, gynėme tiek, kiek galėjome, bet to neįstengėme padaryti iki galo, – sutrukdė kliūtys, likimas ir laikas.“

Taigi Jonas Jeronimaitis Chodkevičius geriausiai perprato politinę Lietuvos situaciją ir svarstė, kaip geriau išsisukti iš keblios padėties. Ir išsisuko nusprendamas, kad geriau atiduoti dalį Lenkijai negu viską Rusijai. Tad visiškai pagrįstai lietuvių istoriografijoje jis vadinamas politiniu genijumi. Tolesnė to meto Chodkevičių veikla ir karjera sunyko: kaip minėta, Liublino unijos derybose 1569 m. birželio mėn. mirė Jurgis, o 1572 m. rudenį mirė Vilniaus kaštelionas ir LDK didysis etmonas Grigalius, formaliai buvęs giminės lyderis. Tuo metu tiek Jurgio, tiek Grigaliaus sūnūs dar buvo jauni. Vis dėlto 1566–1572 m. tarpsnis lieka reikšmingas 150 metų Chodkevičių giminės istorijoje. Net trys Jono Karolio Chodkevičiaus giminės atstovai: du dėdės – Jurgis, Grigalius – ir jo paties tėvas – Jonas Jeronimaitis – politinėje arenoje žibėjo ryškiai: jie turėjo tris aukščiausias pareigas pirmajame Ponų tarybos „penketuke“, buvo pakilę į antrąją vietą tiek politiniu, tiek turtiniu požiūriu. Būtent jie metė iššūkį galingiesiems Radviloms gautais titulais (nors tai buvo ne kunigaikščių, bet grafų titulas), Zabluduve buvo įkūrę spaustuve, kilus reformacijai Šklovo ir Mūšės linija akiai nesekė Radvilų pėdomis, bet tvirtai laikėsi liuteronybės. Likęs vienintelis giminės lyderis Jono Karolio tėvas Jonas Jeronimaitis Chodkevičius naują savo politinės veiklos etapą tęsė pirmuoju bekaralmečiu ir prie naujojo karaliaus Henriko Valua, o vėliau – antruoju bekaralmečiu ir valdant Steponui Batorui.

CHODKEVIČIŲ VALDOS

Istoriografijoje yra žinių apie karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus pašauktinių kariuomenės dosnų rėmimą bei apginklavimą savo paties lėšomis. Jos turėjo būti daugiausia surenkamos iš valdomų dvarų. Kokius dvarus valdė Chodkevičių giminė ir kokia jų dalis atiteko Chotyno karvedžiui Jonui Karoliui?

Chodkevičių giminės valdos sudarė nemažą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dalį: rytų–vakarų kryptimi – kai kurias rusėniškąsias žemes nuo Supraslio iki Dniepro, o šiaurės–pietų kryptimi jos driekėsi nuo valdų Žemaitijoje iki Voluinės Ukrainoje. XVI a. pradžioje giminės linijų pradininko Aleksandro Chodkevičiaus (J. K. Chodkevičiaus prosenelio) valdos buvo paveldėtos iš anksčiau. Jos visos, išskyrus Mūšę (kurią galėjo įsigyti jau giminės pradininkas Chodka Jurgaitis) ir Beregą

Voluinėje (įgytą Kijevo vaivados Jono Chodkevičiaus), buvo Supraslio masyve (Supraslis, Zabludivas, Choroščius). Svarbiausi Chodkevičių giminės dvarai buvo dabartinėje Baltarusijoje – Bychavas, Berestavica, Mūšė, Liachavičiai, Šklovas bei Lenkijoje – Supraslis, Dailidės, Zabludivas, Choroščius. Pagal 1528 m. kariuomenės surašymą Aleksandras Chodkevičius užėmė vienuoliktą vietą tarp turtingiausių LDK didikų. Jis valdė 3216 dūmų ir kariuomenei išruošdavo 201 raitelį.

Chodkevičių giminės valdos labiausiai išsiplėtė Žygimanto Augusto laikais. Trys Aleksandro sūnūs pasidalijo tėvo nekilnojamąjį turtą. Jono Karolio Chodkevičiaus senelis Jeronimas Chodkevičius pirmasis iš giminės narių išplėtė savo valdas į Žemaitiją – į jo nuosavybę centrinėje Žemaitijoje perėjo Šaukėnai, Lyduvėnai, kai kurios Viduklės valsčiaus žemės, o vakarinėje Žemaitijos dalyje – Kretinga, Skuodas, Gintališkė, Grūstė ir kai kurie nedideli dvarai Godingos pavieta.

Plėtė savo valdas ir giminės lizdo dvarus paveldėję Grigaliaus bei Jurgis. Pirmasis paveldėjęs pagrindines giminės lizdo valdas (Supraslį, Zabludivą, Choroščių) įgijo Piaskus ir Mažąją Berestavicą, o Voluinėje (Ukrainoje) greta tėvoninio Berego dvaro įgijo Kniaginina ir Murovicą, prie Dniepro – Naująjį Bychavą ir Dubosnos valdas. Jurgis, paveldėjęs dalį giminės lizdo dvarų Gardino pavieta (Didžiąją Berestavicą, Rosę, Trostianecį), įsigijo Dolgas ir Situs Ašmenos pavieta. Įsigijimo valdų geografija nebuvo atsitiktinė – išarnas kai kuriais atvejais lemdavo administruojamų centrų dislokacija.

Chodkevičių latifundijų formavimo ir didinimo būdai buvo įprasti – paveldėtos valdos, įvairūs dovanojimai, valdovo donacijos, pirkimai ir vedybos, dalį nekilnojamojo turto gaudavo kaip žmonos „įneštą“ dalį.

Remiantis 1567 m. kariuomenės surašymo duomenimis, visų trijų Chodkevičių bendras turtas rodė, kad jie pagal turtingumą buvo antroji LDK giminė. Savo turtų galia juos lenkė tik galingieji Radvilos, išruošdavę 939 raitelius ir 550 pėstininkų, tuo tarpu Chodkevičiai – 709 raitelius ir 452 pėstininkus. Čia vertėtų pažymėti ir dar vieną įdomų dalyką: 1567 m. kariuomenės surašyme yra paminėta Sofija Chodkevičiūtė, Jeronimo, Grigaliaus ir Jurgio Chodkevičių sesuo, kuri iš savo dvarų Gorodiščės, Jelnios, Železnicų (Naugarduko pavieta), Bitėnų ir iš dvarelis Slanimo pavieta, Molovidų Toršicų (Naugarduko pavieta), Astravo (Vilniaus pavieta) išruošdavo 73 raitelius ir 32 pėstininkus. Jeigu šį jos turtą sumuotume su bendru Chodkevičių giminės turtu, jų turtingumas padidėtų iki 782 raitelių ir 484 pėstininkų, tačiau ir šiuo atveju Chodkevičiai Radvilų neaplenktų ir

liktų tik antroji LDK didikų giminė.

Šklovo ir Mūšės šakos pradininkas, jau minėtas Jono Karolio senelis Jeronimas Chodkevičius ir konfesiniu, ir geografiniu požiūriu buvo labiausiai nutolęs nuo giminės lizdo. Jis ir jo sūnus (Jono

Karloio tėvas) Jonas Jeronimaitis įsitvirtino LDK centre ir rytuose. Paveldėjęs Bychavą ir Mūšę, netoli jų įsigijo Liachavičius ir Bytenį, prie Dniepro – Šklovą ir Kopysę, ta pačia kryptimi – Hluską ir Dorohus.

JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS DVARAI IR PILYS. FUNDACIJOS

1592 m. gegužės 18 d. broliai Jonas Karolis ir Aleksandras pasidalijo dvarus pagal tėvo Jono Jeronimaičio Chodkevičiaus surašytą testamentą. Jonui Karoliui atiteko Bychavo pilis ir valsčiai su palivarkais Oršos paviete, Liachavičių miestas ir pilis su valsčiumi ir palivarkais, Svisločiaus miestas ir dvaras su valsčiumi ir palivarkais Valkavisko paviete, Gniezno dvaras su valsčiumi ir palivarkais Valkavisko paviete, Skuodas ir Grustės dvaras su valsčiumi Žemaitijos seniūnijoje, Kretingos dvaras su valsčiumi ir palivarkais Žemaitijos seniūnijoje, mūriniai rūmai Vilniuje su visu jame esančiu turtu. Aleksandras gavo Šklovo pilį ir miestą su valsčiumi, palivarkais, miesteliais, kaimais, bajorais ir kitu turtu Oršos paviete, Bobrą Oršos paviete, Mūšės miestą ir dvarą su valsčiumi ir palivarkais, kaimais bei kitu turtu Naugarduko paviete, Lyduvėnų dvarą su palivarkais ir valsčiumi netoli Raseinių Žemaitijos seniūnijoje, Gintališkių dvarą su palivarkais ir valsčiumi Žemaitijos seniūnijoje, medinius rūmus prie pilies Vilniaus mieste, pilį ir Kopysės miestą su valsčiumi, palivarkais, kaimais ir bajorais. Tokiomis turto dalybomis Aleksandras nebuvo patenkintas, jautėsi nuskriaustas ir tai ateityje buvo viena brolių konflikto priežasčių.

Didžiausias J. K. Chodkevičiaus dvaras buvo Bychavas, pavyzdžiui, 1609 m. iš jo buvo gauta 43 tūkstančiai auksinų. Tiesa, ne visos šio dvaro pajamos atitekdavo etmonui – dalis valdų priklausė broliui Aleksandrui ir kunigaikščiams Ostrogiškiams, su kuriais Jonas Karolis ilgą laiką bylinėjosi. Jis Bychave pastatydino miesto įtvirtinimus ir 1609 m. pradėjo statyti naują pilį. Po dešimt metų trukusių statybų, kurioms vadovavo inžinierius Hertulianas, Bychavo pilis tapo viena naujausių ir tvirčiausių Abiejų Tautų Respublikos pasienio tvirtovių: ją juosė griovys, pylimas, tvirtos mūro sienos ir gynybiniai bokštai. Nors Bychave nuo XVI a. veikė patrankų liejykla, naujoji tvirtovė buvo aprūpinta iš Karaliaučiaus atvežtomis patrankomis. Ant jų buvo išlieti Chodkevičiaus herbai. Keletą patrankų Bychavo tvirtovei dovanojo karalaitis Vladislovas Vaza. Tvirtovės įrenginiais po jo mirties toliau rūpinosi etmono žentas LDK didysis maršalka Jonas Stanislovas Sapiega.

Liachavičiuose, Naugarduko vaivadijoje, senojoje giminės rezidencijoje, J. K. Chodkevičius XVII a. antrąjį dešimtmetį pastatė itališkojo tipo kvadratinio plano bastioninę tvirtovę, kuri buvo apjuosta žemės pylimu, gynybiniais bokštais, apžvalgos aikštelėmis, aprūpinta artilerija. Šios tvirtovės statybos inžineriniams darbams vadovavo Makovskis ir Hamus, o darbus ir eigą prižiūrėjo Kamienskis bei J. K. Chodkevičiaus brolis Aleksandras. Savo laiškuose Jonui Karoliui 1618–1619 m. apie statybų darbų eigą Kamienskis rašė: „Zamek się wznosi, baszta niezadlugo od

kościoła stanie, tu gdzie stary dom, w tyle wał sypią nad kanałem, kamienica się mknie do góry, teraz tę sztukę, na której krokwie stały, dachówką nakrywają, a drugą pobiją gontami...“ Pilies statybomis rūpinosi ir pats J. K. Chodkevičius. Kaip liudija šaltiniai, jis pasiuntė į Karaliaučių du savo atstovus ir reikalų patikėtinius Jokūbą Prošickį ir Veryhą, kad užsakytų iškalti architektūrinius elementus ir įsigytų statyboms reikalingų medžiagų – akmens, kalkių, čerpių. Patikėtiniams buvo duota užduotis rasti ir nupirkti pilies grindims išgrįsti tinkamo skandinaviško smiltainio. Karaliaučiuje akmentašio ir skulptoriaus Hanso Donoplofo dirbtuvėje buvo užsakyti langų apvadai iš smiltainio. Patrankos Liachavičių tvirtovei buvo išlietos Cimkavičiuose (čia veikė J. K. Chodkevičiaus patrankų liejykla), o keturios kaip dovana gautos iš karaliaučio Vladislavo Vazos. Liachavičių bastioninė tvirtovė buvo viena stipriausių visoje Abiejų Tautų Respublikoje. Ji iki šių dienų neišliko, sunyko dar XIX amžiuje. Bastioninę tvirtovę J. K. Chodkevičius buvo pasiryžęs pastatyti ir Šklove, tačiau dėl šio sumanymo nesutarė su pagrindiniu miesto savininku broliu Aleksandru. Dar vieną, tik kur kas mažesnę pilį J. K. Chodkevičius pastatė Minsko vaivadijoje Hluske.

Didysis karvedys statė ne tik fortifikacijas, įtvirtindavo ir kurdavo miestus, bet būdamas uolus katalikas steigė bažnyčias bei vienuolynus savo valdomose žemėse. Štai kad ir Liachavičiuose pastatė parapijos bažnyčią katalikams, nors jų čia buvo ir mažuma. Dosniai rėmė jėzuitus, statė jiems mokyklas ir bažnyčias protestantiškuose kraštuose – Dorpate (Tartu) ir Rygoje.

Būdamas Žemaitijos seniūnas kaip uolus katalikas šiame regione bei pajūrio krašte J. K. Chodkevičius stėjo ginti katalikybės. Pirmiausia jis uždraudė Kretingos valsčiaus gyventojams bendrauti su protestantų kunigais. Įsigalėjęs jėzuitų laikotarpiui, susidarė palankios sąlygos iš tėvo paveldėtoje Kretingoje įkurti katalikų bažnyčią. 1602 m. Kretingos kaimo kapinėse, veikusiose Akmenos upės dešiniajame krante, pastatė pirmąją medinę bažnyčią, o ją prižiūrėti ir valsčiaus gyventojų dvasiniu gyvenimu rūpintis pavedė į Kretingą pakviestiems vienuoliams bernardinams (pranciškonams observantams).

1605–1617 m. laikotarpiu J. K. Chodkevičius kitame Akmenos upės krante pastatė pirmąjį Žemaitijoje bernardinų vienuolyną su nauja mūrine Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai ir Šv. Pranciškaus bažnyčia. Senajai bažnytėlei teko koplyčios funkcijos: joje buvo šarvojami laidoti į kapines atvežti mirusieji, laikomos mišios už mirusiuosius, atliekamos kitos liturginės apeigos. Kretingos bažnyčios statyba prasidėjo 1610 metais. Pagal jos įkūrėjo J. K. Chodkevičiaus pateiktus brėžinius mūrijimo darbus atliko Krokuvos mūrininkas Kasparas Arkonas. Ši vienuolyno bažnyčia buvo gotikinė, vienos navos, bebokštė, su apside, rytiniu šonu prigludusi prie vienuolyno galerijos. Bažnyčios frontoną puošė didžiulė gotikinė arka, o sienas rėmė kontraforsai.

Baigus 1617 m. statybos darbus, pradėta tvarkyti interjerą. Bažnyčios viduje buvo įrengti du chorai: pasauliečiams skirtas didysis choras virš pagrindinio įėjimo (bobinčiaus) ir už didžiojo

altoriaus mažesnis choras vienuoliams. Didžiajame chore stovėjo puošnūs vargonai, kuriuos J. K. Chodkevičius nupirko Karaliaučiuje. Jie turėjo 3 klaviatūras su 36 balsais. Kretingos bažnyčios istorijos metraštyje pasakojama, kad pirmąkart jiems užgrojus suskilinę bažnyčios skliautai. Esą nuo to laiko vargonais grodavo tik per didžiąsias šventes, o šiokiadieniais – šešių balsų vargonėliais. Žemaičiai šnekėjo, kad visoje Žemaitijoje nėra buvę nieko balsingesnio už Kretingos vargonus, Kražių davatkas ir Beržoro ubagus.

Šiai Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčiai 1618 m. rugpjūčio 21 d. Romos popiežius Povilas V suteikė dešimties metų visuotinius atlaidus, o pabaigus bažnyčios interjero darbus 1619 m. liepos 7-ąją Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška IV konsekravo ją ir suteikė Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai ir Šv. Pranciškaus vardą. Kartu jis pašventino altorius ir šventoriuje pradėjusias veikti bažnyčios kapines. Manoma, kad tais pačiais 1619 m. buvo įkurta ir Kretingos parapija, nors tą faktą patvirtinančių istorinių žinių nėra. Tuo metu ji apėmė Kretingos valsčiaus kaimus, dvarą ir Kretingos miestą, kuris tada vadinosi Karolštatu.

Šį miestą J. K. Chodkevičius įkūrė 1609 m. ir suteikė jam magdeburgo teises. Tėvo įsteigtame Johanesbergo (dabar Skuodas) mieste 1614 m. Jonas Karolis pastatė mokyklą, o tais pačiais metais su žmona Slucko kunigaikštyte Sofija Mieleckaite Kražiuose jėzuitų kolegijai užrašė 7 kaimus ir pastatydino rūmus, kurie turėjo tapti Žemaitijos seniūnijos švietimo ir kultūros židiniu.

Ypač dideles J. K. Chodkevičiaus simpatijas Kretingai patvirtina ir tai, kad funduotos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios požemiuose po didžiuoju altoriumi buvo įrengti laidojimo rūšiai, kitaip tariant, šeimos mauzoliejus. Jame karvedys palaidojo jauniausiąjį sūnų Kazimierą Chodkevičių, seserį, Kuršo kunigaikštienę Kristiną Forensbach, vyriausiąjį sūnų Joną Jeronimą Krizostomą Chodkevičių ir žmoną Sofiją Mieleckaitę-Chodkevičienę. Čia amžinąją poilsio vietą buvo pasirinkęs ir sau. Deja, jo paskutinė valia nebuvo įvykdyta.

Daug dėmesio J. K. Chodkevičius skyrė ir vienuoliams bernardinams. Kretingos vienuolyno istorijoje rašoma, kad šalia Chodkevičių kapavietės laidojimo rūšiai buvo įrengti vienuoliams, bažnyčios ir vienuolyno globėjams, geradariams bei žymesniems miesto piliečiams. Įsikūrę Kretingoje vienuoliai bernardinai aktyviai vykdė misionierišką veiklą: lankė parapijos žmones, mokė krikščionybės, aiškino jiems tikėjimo tiesas ir globojo parapijos prieglaudą. 1610 m. jie įkūrė ir išlaikė parapinę mokyklą, kurioje miestiečių ir valstiečių vaikus mokė tikėjimo bei raštingumo pagrindų. Tarp vienuolių bernardinų buvo garsių pamokslininkų. Metraštininkai liudija, jog iškalba ir pamokslais visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje garsėjo kunigas Andriejus Grondskis. Jis Kretingos bažnyčioje 1614 m. kovo 18 d. sakė pamokslą savo globėjo J. K. Chodkevičiaus sūnaus Jono Jeronimo Krizostomo laidotuvėse ir 1619 m. liepos 4 d. laidojant

grafienę Sofiją Mieleckaitę-Chodkevičienę. Pastarasis pamokslas vėliau buvo išspausdintas vienuolių jėzuitų spaustuvėje Vilniuje.

Sprendžiant iš gausių fundacijų ir jam priklausiusių dvarų bei rezidencijų skaičiaus, J. K. Chodkevičiaus investicijos į architektūros bei dailės objektus turėjo būti nemažos. Jis turėjo sukaukęs didžiulius turtus ir jie buvo gerai tvarkomi. J. K. Chodkevičius buvo ir valstybinių dvarų laikytojas tiek Lietuvoje, tiek Livonijoje. Iš visų dvarų jis gaudavo nemažą pelną. Pajamas, kaip ir kiti didikai visoje valstybėje, Jonas Karolis visų pirma gaudavo iš žemdirbystės – grūdinių kultūrų auginimo ir eksporto. Antras svarbus lėšų šaltinis buvo miškų deginimas ir pelenų eksportas. Dar vienas Jono Karolio lėšų šaltinis buvo rūdų gavyba ir kalvystės verslas. Pastarasis buvo plačiai išplėtotas jo valdomuose Cimkavičiuose.

Nors J. K. Chodkevičius buvo vienas turtingiausių ATR didikų, tačiau visą gyvenimą grūmėsi su skolomis. Sprendžiant iš korespondencijos su dvarų prižiūrėtojais, jis dažnai patirdavo materialinių nuostolių ir prisidarydavo nemažai skolų. Nepaisant to, didysis etmonas daug asmeninių lėšų aukodavo savo kariuomenės reikmėms.

JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS PASIRODYMAS VIEŠAJAME GYVENIME

Viešajame gyvenime J. K. Chodkevičius pasirodė apie 1590 m., kai grįžo iš mokslų užsienyje į tėvynę. Jonui Karoliui ir jo broliui Aleksandrui iškilti tarnyboje padėjo artimi giminaičiai Jeronimas ir Jurgis. Jau po dvejų metų Jonas Karolis buvo Zigmanto Vazos palydoje jo vedybų su Ona Habsburgaite, Habsburgų imperatoriaus Rudolfo II broliene, ceremonijoje. Jono Karolio garbės palyda jau tuomet išsiskyrė iš kitų lydinčiųjų rikiuote ir ginkluote.

1593 m. liepos 23 d. Jonas Karolis vedė Podolės vaivados ir etmono Mikalojaus Mieleckio ir Elžbietos Radvilaitės dukterį Sofiją Mieleckaitę. Ji buvo labai turtinga – kaip kraitį atsinešė trečią dalį iš Mielco, Krašnikų, Cimkavičių (prie Nesvyžiaus), o Jonas Karolis laidavo žmonai didžiulę sumą – 100 tūkst. auksinų nuo Bychavo ir Kretingos dvarų (pvz., XVII a. pr. statinė alaus kainavo 1–2 auksinus, vyno – 1,5 auksino, kailis – 2–3 auksinus). Su ja susilaukė dviejų sūnų (iš kurių vienas labai anksti mirė, o kitas 1613 m. liepos 2 d. sulaukęs vos 16 metų) bei dukters Onos, kuri 1620 m. ištekėjo už Lietuvos maršalkos Stanislovo Sapiegos.

Pirmoji Jono Karolio santuoka buvo labai sėkminga: tai liudija jo išrinktajai rašyti laišakai, kuriuose jis kreipėsi malonybiniais švelniais žodžiais: „Najmilsza Zosienko, jedyna, kochana duszo“ arba „Pociecho moja serdeczna“. Žmona jam atsakydavo tuo pačiu. Visą gyvenimą Sofija liko ištikima draugė ir bendražygė, kartu su etmonu rūpinosi dvarų priežiūra ir visais ūkiniais reikalais. J. K. Chodkevičius buvo atsidavęs šeimai, prisirišęs prie žmonos ir vaikų, rūpestingas ir nuoširdus tėvas. J. K. Chodkevičius netruko plačiai išgarsėti charakterio karingumu: sprendžiant privačius giminės reikalus jis įsivėlė į smarkius ginčus su ilgamečiais giminės konkurentais

Radvilomis. 1599 m. tarp Chodkevičių ir Radvilų iškilo ginčas dėl Kopyšės dvaro prie Oršos. Giminių konfliktą dar labiau pagilino nesutarimai dėl Slucko kunigaikštystės Sofijos Olelkaitės rankos: mažametės Sofijos globa po jos tėvo mirties buvo patikėta Žemaitijos seniūnui Jurgiui Chodkevičiui, kuris 1594 m. pasirašė sutartį su Kristupu Radvila Perkūnu, kad sulaukusi pilnametystės Sofija Olelkaitė bus ištekinta už etmono sūnaus Jonušo Radvilos. Jurgiui Chodkevičiui mirus, sutartį patvirtino jo brolis Vilniaus kaštelionas Jeronimas. Į šį konfliktą įsitraukė ir J. K. Chodkevičius bei jo brolis Aleksandras. Jie nusprendė neatiduoti Sofijos Olelkaitės, motyvuodami tuo, kad jaunieji yra per daug artimi giminės ir dėl to santuoka negalima. Konfliktui išspręsti nedaug padėjo karaliaus ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo aiškinimai bei sprendimai, priteisę Jeronimui Chodkevičiui 100 tūkst. auksinų baudą už sutarties nesilaikymą. Chodkevičiai su tuo nesutiko ir nuobaudų nepaisė. Tuomet Radvilos užsimojo ginklu atsikovoti kunigaikštystę. Jie sutraukė į Vilnių apie 6 tūkstančius kareivių ir šalininkų, gavo Lenkijos didžiojo etmono Jano Zamoyskio ir Ostrogiškių palaikymą. Ruošėsi ginkluotam mūšiiui ir kita pusė – J. K. Chodkevičius 1600 m. vasario 4 d. atvyko į Vilnių su 2200 karių ir 24 patrankomis, kurios buvo atgręžtos iš Chodkevičių rūmų į Radvilų rūmų pusę. Tik po ilgų derybų, įsikišus pačiam karaliui Zigmantui Vazai bei Žemaitijos vyskupui, Chodkevičiai buvo priversti nusileisti ir Sofija Olelkaitė buvo ištekinta už Kristupo Radvilos Perkūno sūnaus Jonušo. Ginkluoto konflikto pavyko išvengti.

JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS KARO TARNYBA

Nuo 1595 m. J. K. Chodkevičius atsidėjo nuolatinei karo tarnybai. Būdamas Lenkijos didžiųjų etmonų Stanisławo Żółkiewskio bei Jano Zamoyskio mokinys talkindavo jiems mūšiuose Ukrainoje ir Moldavijoje. Su savo kuopa, iš pradžių 50, vėliau 100 raitelių, padėjo Lenkijos didžiajam etmonui S. Żółkiewskiui Ukrainoje – 1596 m. pavasarį dalyvavo savo pirmojoje karinėje ekspedicijoje – mūšyje kartu su kunigaikščiu Konstantinu Vyšnioveckiu malšinant Stepono Nalyvaikos vadovaujamą kazokų ir valstiečių maištą prie Kanevo, o vasaros pradžioje – kazokų stovyklos apsuptyje prie Lubnų. Tuo laiku su pagrindinėmis etmono pajėgomis apsupo kazokus prie Solonikų. Po atkaklių mūšių, kuriuose drąsa ir ryžtingumu ypač pasižymėjo Jonas Karolis, kazokai pasidavė. Už nuopelnus malšinant kazokų maištą valdovas jam suteikė LDK pataurininkio pareigas, o po trejų metų gavo valdyti Žemaičių seniūniją ir tapo senatoriumi.

Antroji J. K. Chodkevičiaus karinė ekspedicija buvo nukreipta į Moldaviją. Viename to meto šaltinyje rašoma, kad „per Moldavijos karą jis prieš vaivadą Mykolą vedė savo pasamdytų raitelių būrį. Kai be vadų leidimo [Chodkevičius] sėkmingai sumušė [priešus], nors už pažeistą drausmę jis galėjo [patekti] į belangę, bet, [tą] poelgį pateisinant ūmiu [jo] amžiumi, [galop jo] narsumas ir

naujų kareivių atvedimas [Karūnos] didžiojo etmono [akyse jam] pelnė garbę, todėl pats etmonas pasirūpino jį savo laišku rekomenduoti karaliui 1600 m.“

JONAS KAROLIS CHODKEVIČIUS KARUOSE SU ŠVEDIJA

Didžiausią karinę šlovę J. K. Chodkevičius pelnė karuose su švedais Livonijoje.

Dinastinis Vazų konfliktas Švedijoje buvo paverstas karu dėl Livonijos. Abiejų Tautų Respublikos karalius Zigmantas Vaza siekė susigrąžinti Švedijos sostą. Dar 1587 m. pabaigoje, tapdamas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Zigmantas Vaza buvo pasižadėjęs švedų valdomą Estiją prijungti prie Lietuvos ir Lenkijos bendrai valdomos Livonijos. Tačiau jis to dar nebuvo padaręs. Norėdamas patraukti ATR bajorus į savo pusę bei gauti Seimo pritarimą, 1600 m. jis paskelbė prijungiąs prie ATR šiaurinę Estiją. Reaguodamas į šį sprendimą Zigmanto Vazos dėdė, būsimasis Švedijos karalius Karolis IX (1604–1611), 1600 m. įsiveržė į Livoniją ir grėsmingai artėjo prie LDK sienų. Pagrindinė karinė ir finansinė našta teko LDK. Respublikos seimuose paprastai sunkiai būdavo priimami nutarimai dėl karo finansavimo, LDK konvokacijose užsikraudavo papildomus mokesčius, o Lenkija jų vengė. Lėšų nuolat trūko, samdyti kariai, negaudami atlygio, buvo linkę dezertyruoti.

Tokiomis sąlygomis 1601–1605 m. kampanijoje aktyviai veikė LDK kariūnai. Lietuvos didžiajam etmonui Kristupui Radvilai Perkūnui pavyko apginti tik Rygą ir Dauguvos žiotis saugančią Daugavgryvą. Švedų puolimus pavykdavo sustabdyti lauko mūšiuose. Kristupas Radvila Perkūnas ir lauko etmonas J. K. Chodkevičius su LDK kariuomene sumušė švedus 1601 m. vasarą prie Kuoknesės. Švedai patyrė didžiulius nuostolius: žuvo apie 2 tūkstančiai karių, prarado 12 vėliavų bei įvairios karinės amunicijos. Lietuvių nuostoliai buvo mažesni: apie 100 žuvusių ir 80 sužeistų karių. Lietuviai paėmė apie 1800 švedų belaisvių ir 11 patrankų. Tai buvo ketvirtoji LDK kariuomenės pergalė prieš švedus. 1601 m. lietuviams į pagalbą atvyko pats karalius su 14 600 lenkų kariuomene, o vyriausiuoju jos vadu buvo paskirtas lenkų didysis etmonas Janas Zamoyskis. Jam pavyko atsiimti iš švedų daugumą Livonijos pilių, tačiau persilaužimo kare nepasiekė, ir Lenkijos kariuomenė 1602 m. rudenį iš Livonijos pasitraukė. Kare ji dalyvavo simboliškai. Nepatenkintas lenko paskyrimu didysis etmonas Kristupas Radvila Perkūnas išvyko namo, o Lietuvos kariuomenei vadovauti buvo paskirtas lauko etmonas J. K. Chodkevičius. Netrukus ATR karinėje vadovybėje įvyko didžiulės permainos: 1602 m. spalio mėn. kariuomenės vado pareigų Livonijoje dėl senatvės ir ligos neteko J. Zamoyskis, o 1603 m. lapkričio mėn. mirė LDK didysis etmonas Kristupas Radvila Perkūnas. Livonijos saugoti liko vienas J. K. Chodkevičius. Nors jo kariuomenė buvo maža, tačiau karas jam vis dėlto sekėsi. Kariuomenės atlyginimui jis išleido nemažą dalį savo turtų. Sumanų ir rūpestingą vadą kariuomenė palaikė, todėl su mažyte jos saujele J. K. Chodkevičius darė stebuklus. 1604 m. prie Paidės jis iškovojo pergalę ir net paėmė Dorpatą.

Nors jo kariuomenė buvo išvargusi, išbadėjusi, negaudavo atlyginimo, tačiau savo karvedį dievino. Ji buvo tokia maža, kad nepakako net pilių įguloms išlaikyti.

Tuo tarpu sutelkęs jėgas, 1605 m. rugpjūčio pradžioje į Estiją su didele kariuomene atplaukė Švedijos karalius Karolis IX. Jis žygiavo Rygos link pakeliui atsiimdamas lenkų ir lietuvių kariuomenės jau užimtas tvirtoves.

Perėmęs iš Kristupo Radvilos Perkūno didžiojo etmono bulavą (ceremoninę buožę), J. K. Chodkevičius iš karto nebandė pastoti kelio švedų kariams. Istoriko Deimanto Karvelio teigimu, 1605 m. J. K. Chodkevičius Radviloms priklausančioje Biržų pilyje buvo dislokavęs savo karines pajėgas, iš čia su trimis tūkstančiais surinktų karių jis patraukė Rygos link padėti apsuptiems miestiečiams.

Budriai sekdamas švedų kariuomenės judėjimą J. K. Chodkevičius juos pasitiko 1605 m. rugsėjo 27 d. auštant apie 13 km į pietryčius nuo Rygos, prie Salaspilio. Didžiulė švedų kariuomenė išžygiavo rugsėjo 26 d. naktį ir anksti ryte taip pat pasiekė Salaspilį. Išrikiuota į keturis ešelonus, 11 000 pėstininkų, 3000 raitelių ir 11 patrankų turinti kariuomenė prieš mūšį buvo palankesnėse pozicijose ir slėpėsi už natūralios užtvanos – upelio slėnyje. J. K. Chodkevičiaus kariuomenę sudarė 3500–3800 karių: 1300 pėstininkų, 2500 kavaleristų ir 5 patrankos. Be 200 husarų iš Lenkijos, kiti buvo LDK daliniai.

Prieš mūšį su visais kariais J. K. Chodkevičius išklause mišias ir, juos padrąsinęs ugninga kalba, ryžosi laimėti ir išgelbėti Rygą arba žūti su visa savo kariuomene. Karvedys pasirinko strategiją išrikiuoti kariuomenę taip, kad priešui ji atrodytų mažesnė nei yra iš tikrųjų. Dėl to kariuomenę suskirstė į tris ešelonus ir užėmė tokią patogią poziciją tarp kalvų, kad švedai prisiartinę nepastebėjo kariuomenės, ir manydami, kad ji pabėgo, jau ruošėsi vyti, kai staiga aptiko priešo stovyklą. J. K. Chodkevičius, pasiryžęs vienu smūgiu laimėti, nutarė pulti su visa kariuomene. Dešiniojo sparno pulkui, kurį sudarė 700 husarų, keturios kuopos pėstininkų (iš viso apie 1000 karių), kelios patrankos bei Vincento Vainos vadovaujami 300 husarų, vadovavo rotmistras Jonas Petras Sapiega, kairiajame sparne buvo 900 rotmistro Tomo Dambrovos vadovaujama husarų, o viduriniajam sparnui, kuris rikiavosi arčiau dešiniojo, vadovavo pats etmonas. Husarų skiriamasis atributas buvo ant nugarų dėvimi arba prie balno tvirtinami sparnai. Yra keletas teorijų, aiškinančių šių sparnų prasmę: pirma, sparnai saugojo husarus nuo priešo kilpavirvių arba lasų, antra – šuoliuojant žirgui sparnai vibruodavo ir tas garsas išgąsdindavęs bei pabaidydavęs priešą žirgus, trečia – psichologinė: dėvimi kailiai ir sparnai vaizdavo karius tarsi mitologines nenugalimas būtybes.

J. K. Chodkevičius karių rezervo neturėjo. Vietoj rezervo švedams apgauti pamiškėje buvo sustatęs kareivių iškamšas, o už kelių kilometrų buvo nusiųsti ar paslėpti keli būreliai, kurie turėjo pasirodyti mūšio metu, kad švedai juos palaikytų ateinančia parama. Saugodamas nuo priešą šią

gudrybę Chodkevičius pirmas pradėjo mūšį. Pasiuntęs kavaleriją prieš kairįjį švedų flangą nuviliojo juos į pakalnę, į lygumą, kur buvo patogi vieta kautis. Tuo pačiu metu Chodkevičiaus 300 husarų puolė švedų pėstininkus, išdėstytus centre, kad šie negalėtų persirikiuoti ir paremti dešiniajame flange atakuojamos kavalerijos. Švedų kavalerijai pradėjus trauktis, didysis etmonas įsakė visoms kairiojo sparno pajėgoms ir rezervui atakuoti dešinįjį švedų sparną. Salaspilio mūšyje sunkiosios lietuvių raitijos atakos buvo svarbus taktinis manevras, sukėlęs sąmyšį ir privertęs švedus trauktis. Švedams ėmus trauktis, jų pėstininkai liko neapsaugoti ir turėjo atlaikyti ataką iš trijų pusių vienu metu. Tuomet J. K. Chodkevičius su visomis jėgomis puolė priešą ir jį visiškai sutriuškino. Švedai paniškai pradėjo bėgti Rygos link, dalis persikėlė per Dauguvą į Kuršą.

Mūšis, trukęs apie tris valandas, baigėsi tris kartus didesnės švedų kariuomenės sutriuškinimu. Žuvo daug švedų generolų ir Švedijos karaliaus Karolio IX žentas, kiti pateko į nelaisvę, pats Karolis IX vos spėjo pasprukti su laivais ir kariuomenės likučiais atgal į Švediją. J. K. Chodkevičiui atiteko 60 vėliavų, 11 patrankų ir keli tūkstančiai karių. Žuvo 6000 švedų ir tik maždaug 100 didžiojo etmono karių, dar apie 200 buvo sužeista, taip pat husarai prarado daugumą žirgų. Švedai buvo priversti nutraukti Rygos apgultį ir atitraukti savo pajėgas į šiaurę.

Po Salaspilio pergalės išvadavęs Rygą J. K. Chodkevičius vėl grįžo į Biržų pilį. Iš Biržų jis išsiuntė laišką švedų generolui Fryderykui Joachimui Mansfeldui dėl pasikeitimo belaisviais, paimtais Salaspilio mūšyje. Biržų pilyje jis gavo spalio 12 d. datuotą karaliaus laišką iš Krokuvos, kaip atsakymą į pranešimą apie pasiektą pergalę.

Pergalei pažymėti didelės išskilmės buvo surengtos LDK sostinėje Vilniuje: mieste pastatyti ištaigingi vartai, papuošti Vilniaus universiteto jaunimo užrašais, šlovinančiais nugalėtojus ir etmoną J. K. Chodkevičių.

Šiam laimėjimui buvo skirta 1606 m. Laurencijaus Bojerio Vilniuje išleista poema Karolomachija, arba Karolių mūšis, kurioje rašoma: „Tegul ilgam išlieka atmintyje narsiausias didvyris Karolis Chodkevičius, kuris, pats pasitikęs pavojų, mus apgynė ir tėvynės garbę ir gerovę labiau nei gyvybę tausojo.“

Tuo metu lietuvių kariuomenė įrodė, kad XVII a. pradžioje Lietuvos karo menas Europos mastu (išskyrus Olandiją) užėmė vieną geriausių pozicijų: ji buvo įvaldžiusi techniką (sunkiąją artileriją), praktiką bei teoriją. Ir tą įrodė karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus iškovota pergalė.

Tačiau ši garsi pergalė vis dėlto nepakeitė valdovo ir Seimo požiūrio į valstybės gynimo reikalus – ir toliau kariuomenė finansiškai nebuvo remiama. J. K. Chodkevičius turėjo rūpintis kariuomene savo jėgomis. Stokodamas lėšų jis pardavinėjo savo sidabrinis indus, kad galėtų išmokėti kareiviams algas. Dėl lėšų stygiaus tinkamai išnaudoti pergalės nepavyko. Nors nusilpninti švedai 1606 m. pavasarį sudarė dvejų metų paliaubas, tačiau jau kitais metais, pasinaudojęs pasunkėjusia

ATR vidaus padėtimi, Karolis IX vienašališkai nutraukė paliaubas ir vėl ėmė puldinėti Rygą. Livonijoje karas tebesitęsė. Tame kare svarbus dar vienas „primirštas“ J. K. Chodkevičiaus jūrų mūšis. 1609 m. naktį iš vasario 28 į kovo 1-ąją etmonas su savo artilerija staigiai užpuolė švedų laivyną ir užėmė svarbų Pernu uostą. Grįždamas atgal sužinojo, kad Salacgryvos uoste stovi švedų laivynas su didele įgula ir blokuoja Rygos uostą. J. K. Chodkevičius iš pradžių pasiuntė žvalgus, sužinojo, ko reikėtų imtis, ir kaip drąsiu manevru iškovoti pergalę. Pernu uoste jis buvo užgrobęs du prekybinius švedų laivus ir keletą mažesnių barkaso tipo burlaivių. Palikęs du šimtus karių saugoti miesto, etmonas suformavo flotilę iš užgrobtų laivų, juos apginklavo užgrobtomis Pernu tvirtovės patrankomis, susodino į laivus savo pėstininkus ir patraukė jūra link Salacgryvos uosto. Jo prieigose patyliukais buvo parengti du padegamieji laivai (fakelai), kurie medinių laivų amžiuje buvo viena efektyviausių priemonių prieš laivynui naikinti. Sumanymui įgyvendinti buvo pasamdyti vietiniai Livonijos jūreiviai. Jie išvairavo padegtus laivus tiesiai į reidę glaudžiai sustojusius švedų laivus, „saugomus“ atsipalaidavusios ar net miegančios sargybos. Du švedų laivai iš karto buvo nuskandinti, kitiems pavyko prasiveržti į jūrą. Visos Salacgryvos uosto ir tvirtovės atsargos, įskaitant ginklus, amuniciją atiteko J. K. Chodkevičiui. Būsimasis Chotyno karvedys, remiamas savo giminaičių ir LDK didikų, surinkęs apie du tūkstančius karių, kovėsi prieš keliskart didesnes švedų pajėgas. Jam pavyko atstumti priešą nuo Rygos ir pasiekti Pernu. J. K. Chodkevičiaus sėkmingos karinės operacijos Livonijoje teikė vilčių ir LLV karaliui Zigmantui Vazai, kuris jau tais pačiais metais iškiliam karvedžiui atskleidė karo su Maskva planą. Įvertinęs kariuomenės galimybes, J. K. Chodkevičius jį kritikavo, nenorėjo kariauti dviem frontais ir stengėsi gauti didesnę paramą Livonijos reikalams. Tačiau karalius nenorėjo to girdėti, negana to – dalį kariuomenės jis atitraukė iš Livonijos ir pasiuntė į Maskvą. Taigi, nutraukus kovas su švedais, į šią karinę ekspediciją paskubomis teko žygiuoti J. K. Chodkevičiaus kariuomenei.

JONO KAROLIO CHODKEVIČIUS IR 1606–1609 M. ROKOŠAS

Siekdamas įveikti ryškėjančią valstybės negalią ir sustiprinti savo valdžią, karalius Zigmantas Vaza 1606 m. šaukiamam Seimui pasiūlė svarstyti nuolatinės gynybos, t. y. nuolatinės kariuomenės ir nuo Seimo nutarimų nepriklausomo išdo organizavimą. Bajorų laisvių ir teisių gynėjai šiuose siūlymuose įžvelgė absoliutizmo grėsmę. Vienu metu susirinko Seimas ir valdovu nepatenkintų bajorų suvažiavimas. Aistras pakurstė katalikų vyskupų Seime atmesta konstitucija dėl religinės taikos Abiejų Tautų Respublikoje. Suvažiavimas pasiskelbė konfederacija, kuri gavo jos vadovo M. Zebrzydowskio rokošo vardą (rokošas – valdovui priešiška konfederacija). Respublikoje formavosi trys politinės grupuotės. Valdovo šalininkai, vadinamieji regalistai, siekė stiprios valdovo valdžios. Bajorų laisves ir teises Seime gynė su valdovu bendradarbiauti siekę legitimistai. Rokošininkai kėsinosi nušalinti nuo sosto Zigmantą Vazą ir visai apriboti valdovo

valdžią. Pastarųjų dviejų grupuočių vadai rėmėsi bajorija ir skelbėsi giną jos reikalus, bet iš esmės sutarė, kad valstybę turi valdyti didikai. 1606–1607 m. rokošo metu tarp politinių grupuočių vadų atsirado ir LDK didikų: vienoje pusėje buvo karaliaus šalininkai – regalistas J. K. Chodkevičius bei legitimistams priskirtini Leonas Sapiega ir Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, kitoje – rokošininkų maršalas Jonušas Radvila, kuris vadovavo prieš karalių Zigmantą Vazą sukilusiems bajorams.

LDK bajorų seimeliuose ir suvažiavimuose vis dėlto vyravo legitimistai. 1606 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos bajorų suvažiavime Naugarduke J. K. Chodkevičius pasmerkė Sandomiero rokošininkus, reikalavo saugoti Lietuvos sienas, ginti Livoniją ir rūpintis valstybės interesais. Propagandinė kova peraugo į ginkluotą susirėmimą. 1607 m. vasarą J. K. Chodkevičius vadovavo karaliaus Zigmanto Vazos kariuomenės dešiniajam sparnui ir prisidėjo prie maištininkų triuškinimo. Rokošas užsitęsė beveik dvejus metus. Tai buvo tikras pilietinis karas, didžia dalimi kilęs ir dėl giminių kivirčių – J. K. Chodkevičius kovojo su savo asmeniniu ir visos Chodkevičių giminės priešu Jonušu Radvila. Valdovo kariuomenė sumušė rokošininkus prie Guzovo. Rokošas išsikvėpė, ir rokošininkai savo tikslų nepasiekė, tačiau valdovas taip pat turėjo atsisakyti planų valstybėje daryti reformas. 1608 m. Jonušas Radvila susitaikė su karaliumi, kartu ir Chodkevičiai su Radvilomis. 1609 m. buvo paskelbta amnestija.

JONAS KAROLIS CHODKEVIČIUS 1609–1618 M. KARUOSE SU RUSIJA

Rokošo nuslopinimas, suirutė Rusijoje ir 1609 m. sudaryta Abiejų Tautų Respublikai pavojinga Rusijos ir Švedijos sąjunga paskatino Zigmantą Vazą 1609 m. pradėti karą su Rusija. Rugsėjo pabaigoje jo kariuomenė įsiveržė į Rusijos teritoriją ir apgulė Smolenską. Po dvejus metus trukusio pasipriešinimo 1611 m. vasaros pradžioje Smolenskas buvo užimtas. 1610 m. prie Klušino lenkų etmono S. Żółkiewskio vadovaujami kariai sumušė Rusijos kariuomenę. Caras Vasilijus Šuiskis 1610 m. liepos 17 d. buvo nuverstas nuo sosto, dalis Rusijos bojarinų naujuoju caru paskelbė Zigmanto Vazos sūnų Vladislovą. Lenkų ir lietuvių kariuomenės būriai, vadovaujami LDK referendoriaus Vincento Aleksandro Korvino Gosievskio, įžengė į Maskvą, įsitvirtino Kremliuje ir ėmė valdyti karalaičio Vladislovo Vazos vardu. Turėdamas savų motyvų Zigmantas Vaza užsigeidė pats tapti Maskvos caru. Maskvai jo pretenzijos nepatiko ir derybos užsitęsė. ATR karinių dalinių ir avantiūristų gaujų plėšikavimai 1611 m. pradžioje išprovokavo maskviečių sukilimą, kuris peraugo į Rusijos išsivaduojamąjį judėjimą. Maskvoje ėmė formotis ginkluoti sukilėlių būriai, kurių veiksmus žiauriai nuslopino V. A. Gosievskio įgula: buvo sudegintas Maskvos priemiestis Belyj Gorodas. Sukilėlių kariuomenė, vadovaujama Kuzmos Minino ir kunigaikščio Dmitrijaus Požarskio, sutelkė naujas pajėgas ir blokavo Lenkijos ir Lietuvos įgulos aprūpinimą maistu bei ginklais. Padėtis tapo kritiška.

Nutraukus kovas su švedais, J. K. Chodkevičius po ilgų diskusijų su karaliumi buvo įpareigotas 1611 m. rudenį vykti į pagalbą Maskvos Kremliuje apsuptai Lenkijos ir Lietuvos įgulai. Surinkęs apie 2500 kareivių iškilusis karvedys išvyko į Maskvą ir spalio 12 d. stojo į kovą su sukilusiais maskvėnais Maskvos prieigose. Tačiau sutikęs didžiulį pasipriešinimą ir nesugebėjęs prasiveržti gilyn, jis atsitraukė Dniepro link. 1612 m. pavasarį, surinkęs nedideles pajėgas, J. K. Chodkevičius vėl patraukė į Maskvą. Per tą laiką sukilėliai pastatė aplink Maskvą gerus įtvirtinimus, įsakė uždaryti ir saugoti visus įvažiavimus į miestą. Etmonui reikėjo ginklu prasiveržti iki Kremliaus; čia pastiprinimo ir maisto atsargų laukė ATR įgula. Mūšis įvyko rugsėjo 1 d.; po septynių valandų jis baigėsi visišku pralaimėjimu. Sukilėliai atkakliai gynėsi iš apkasų ir barikadų nesileisdami nustumiami gilyn į miestą. Po dienos atokvėpio, rugsėjo 3 d. J. K. Chodkevičius vėl atnaujino puolimą, ir po 5 valandų įsiveržė į Zamoskvorečę vesdamasis tris šimtus pėstininkų ir šiek tiek vežimų su maisto atsargomis LLV Kremliaus įgulai. Tačiau nuo ankstyvo ryto kovoję didžiojo etmono kariai buvo išvargę ir iniciatyvą netrukus perėmė atsargoje buvę D. Požarskio būriai. Po jų įnirtingų atakų J. K. Chodkevičius įsakė savo kariuomenei atsitraukti. Dvi dienas trukusiose kautynėse didysis etmonas neteko apie 500 kareivių. Tai J. K. Chodkevičiaus gyvenime buvo vienintelis mūšis, kuris baigėsi Lietuvos kariuomenės pralaimėjimu. Ši nesėkmė nulėmė ATR įgulos likimą: negavusi būtiniausio pastiprinimo ji ilgai negalėjo išsilaikyti. 1612 m. lapkričio pirmosiomis dienomis maskvėnai išstūmė ATR kariuomenę iš Kitai Gorodo ir išvadavo Kremlį. Po žygio į Maskvą J. K. Chodkevičius pasitraukė į šiaurės rytinius pakraščius ir 1613–1615 m. saugojo juos kaip vyriausiasis vadas. Šios tarnybos metu gavo įsakymą vaduoti rusų apgultą Smolenską. 1615 m. nužygiavęs su savo kariuomene prie Smolensko ištisus metus vedė derybas su rusais, tuo laimėdamas laiko ir jėgų. Tačiau Seimui nutarus tęsti karą su Maskva, derybos 1616 m. pavasarį nutrūko. Dėl to J. K. Chodkevičius laiškuose karaliui Zigmantui Vazai kritikavo jo vykdomą politiką Maskvos atžvilgiu, net prašėsi iš karo vado pareigų Rytuose atstatydinimo: „Służyło się dosyć pracowicie WKM i Rzeczypospolitej od pierwszego młodości mojej kwiecica. Ostatek wieku radbym zachować sobie. Już też z południa ku wieczorowi wskazuje mi kompas. Długo mię pole, długo zbroja trzymała, czas przy komine wytchnąć. J. K.“ Atviri laišškai aiškiai atšaldė didžiojo etmono ir karaliaus santykius, nes karalius pradėjo vėl labiau Lietuvoje reikšti simpatijas Radviloms ir apeiti Chodkevičius. Šie, pritardami Maskvos karui, nuteikė prieš save daugumą lietuvių bajorų. Nors ir atsirado „antipatijų“, karalius Zigmantas Vaza labai vertino didžiojo etmono talentą ir patikėjo jam vieną svarbiausių valstybės postų: 1616 m. jis buvo paskirtas Vilniaus vaivada – tapo dešiniąja valdovo ranka Lietuvoje. Karo reikalai Rytuose buvo pavesti karaliaus Zigmanto Vazos sūnui Vladislovui Vazai, tačiau kariuomenės vadovybė buvo patikėta J. K. Chodkevičiui. 1617 m. spalio 11 d. didysis etmonas užėmė Dorogobužą, žiemą praleido Viazmoje, o Možaisko apgultis 1618 m. nepavyko. Nedaug ką

pakeitė atvykusi 20 000 ukrainiečių kazokų pagalba, vadovaujama etmono Petro Konaševyčiaus-Sahaidačno – jai Maskvos užimti nepavyko.

J. K. Chodkevičių šiame žygyje labai saistė Karo taryba, jis turėjo nemažų rūpesčių dėl karalaičio Vladislavo Vazos ir jo favoritų. Karas Rytuose labai paveikė J. K. Chodkevičiaus sveikatą, grįžo pašlijusiais nervais, labiau susenęs ir prislėgtas. Be to, slėgė asmeniniai rūpesčiai.

Po ligos, sulaukusi 52 metų, 1619 m. gegužės 18 d. mirė didžiojo etmona žmona Sofija Mieleckaitė. Testamente ji nurodė vyrui ir dukteriai padalyti vedybinėje sutartyje užrašytas pinigines lėšas iš Bychavo ir Šklovo dvarų: Jonui Karoliui paliko 50 tūkstančių auksinų iš Kretingos ir pusę iš Cimkavičių, dukteriai Onai užrašė 70 tūkstančių auksinų iš Bychavo, taip pat papuošalus, auksą ir perlus, artimiausiems tarnams – vertingus drabužius. Nemažą dalį pinigų paskyrė špitolės statybai Kretingoje, brangenybes – ten esančio bernardinų vienuolyno reikmėms. Pavedė vyrui pasirūpinti vienuolynais Nesvyžiuje ir Bychave. Po žmonos mirties J. K. Chodkevičius apsigyveno naujoje Liachavičių pilyje.

Po dvejų metų vienatvės, 1620 m. rudenį Jonas Karolis Chodkevičius vedė antrą kartą – jauną kunigaikštę Oną Aloyzą Ostrogiškę, kuri istorinėje literatūroje apibūdinama kaip tų laikų „kontrreformacijos herojė“.

CHOTYNAS – PASKUTINIS J. K. CHODKEVIČIAUS MŪŠIS SU TURKIJA

1620 m. rudenį turkai pradėjo rengtis žygiui prieš Lenkiją. Tuo metu Moldavijoje žuvo lenkų didysis etmonas Stanisławas Żółkiewskis. Varšuvos seimas ir karalius nutarė kariuomenės vadovavimą pavesti LDK didžiajam etmonui J. K. Chodkevičiui. Gruodžio 5 d. jam buvo įteiktos lenkų ir lietuvių kariuomenės vyriausiojo vado regalijos. Būdamas puikus strategas ir taktikas, J. K. Chodkevičius apgalvojo ir sukūrė būsimų kovų planą, kurį dar 1621 m. gegužę patvirtino pats valdovas.

Sutelkęs lietuvių kariuomenę didysis etmonas 1621 m. liepą per Lvovą pajudėjo pietų kryptimi ir susijungė su Krokuvos vaivados Stanisławo Lubomirskio vadovaujamais lenkų pulkais. Štai čia natūraliai ir kyla klausimas: kiek dalinių ir karių iš LDK dalyvavo Chotyno mūšyje? Istoriografijoje Chotyno kautynės ir jose dalyvavusių kariuomenių, tiek turkų, tiek LLV, dydžiai yra nurodyti, tiesa, jie šiek tiek įvairuoja, tačiau LDK karinių dalinių skaičius nėra apskaičiuotas.

Anot istoriko Gintauto Sliesoriūno, specialiai tyrinėjusio to meto šaltinius, Abiejų Tautų Respublikos kariuomenė, dalyvavusi 1621 m. karo kampanijoje prie Chotyno, nebuvo griežtai suskirstyta į LDK ir Lenkijos kariuomenes. Jungtinė Lenkijos ir Lietuvos kariuomenė buvo suskirstyta pulkais, kurie buvo suformuoti iš vėliavų (raitininkų) ir regimentų (pėstininkų). Į vieną pulką sujungtos vėliavos ar regimentai vieni galėjo būti surinkti arba nusamdyti LDK, kiti – Lenkijoje. Kur sutelktas dalinys (vėliava ar regimentas), galima spręsti pagal to dalinio vadą –

rotmistrą. Jeigu jis – LDK didikas ar pareigūnas, galima manyti, kad ir visas dalinys (vėliava ar regimentas) buvo samdomas LDK teritorijoje, o algą jo kariams turėjo mokėti LDK išdas.

Remiantis 1621 m. Chotyno karo kampanijoje dalyvavusiųjų sąrašais, galima nustatyti LDK teritorijoje nusamdytų dalinių dydžius, apskaičiuoti juos pagal su LDK sietinus rotmistrus, vadovavusius raitininkų vėliavoms bei pėstininkų regimentams.

Jono Karolio Chodkevičiaus, LDK didžiojo etmono, pirmąjį kampanijos laikotarpį – realaus vyriausiojo visų jungtinių pajėgų vado, pulką sudarė samdyti husarai, raitarai, kazokai ir pėstininkai. Husarų priskaičiuojama 2350 žirgų. Iš jų tvirtai sieti su LDK (pagal žinomas rotmistrų pavardes) galima paties didžiojo etmono J. K. Chodkevičiaus vėliavą – 300 žirgų, Paco vėliavą – 150 žirgų bei Jurgio Zaslavskio – 150 žirgų. Kitos rotmistrų pavardės labiau sietinos su Lenkija.

J. K. Chodkevičiaus pulke labiausiai tikėtina tarnavo LDK nusamdytų 200 raitininkų ir 1050 pėstininkų. Teoriškai įmanoma, kad kai kurių mažiau žinomų rotmistrų, ypač 6 kazokų vėliavos – 1000 karių, galėjo taip pat būti samdomi LDK. Taigi didžiojo etmono J. K. Chodkevičiaus pulke buvo nusamdyta arba užverbuota iš viso 4600 karių.

Neabejotinai su LDK sietinas **Mikalojaus Zenavičiaus, Polocko kašteliono, pulkas**. Visi husarai (trys vėliavos, 400 žirgų) ir raitarai (viena vėliava, 150 žirgų) surinkti iš LDK. Pagal kazokų vėliavų rotmistrų pavardes sunku vienareikšmiškai teigti, kad tos vėliavos buvo nusamdytos LDK, bet tokia tikimybė didžiausia. Taigi tikėtina, kad 4 kazokų vėliavos (600 žirgų) buvo taip pat nusamdytos LDK. Panaši situacija ir su pėstininkais. Pagal regimentų rotmistrų pavardes sunku vienareikšmiškai teigti, kad jie buvo nusamdyti LDK, bet tai labiausiai tikėtina. Remdamiesi šia prielaida teigtume, kad 3 pėstininkų regimentai (600 porcijų) buvo nusamdyti LDK. Neabejotina, kad 4 vėliavos ir 550 žirgų buvo nusamdyti LDK. Taip pat didžiausia tikimybė, kad kitos 4 vėliavos (600 žirgų) bei 3 regimentai (600 porcijų) irgi buvo nusamdyti LDK. Taigi visas Mikalojaus Zenavičiaus pulkas – 1150 žirgų ir 600 pėstininkų porcijų – surinktas iš LDK. Iš viso – 1750 karių.

Nemažai karių į Chotyną atvedė **Aleksandras Sapiega, Oršos seniūnas**. Jis karinius dalinius Chotyno kampanijai suformavo LDK teritorijoje. Mirus J. K. Chodkevičiui A. Sapiega pretendavo į visų LDK suformuotų karinių dalinių, dalyvavusių 1621 m. Chotyno kampanijoje, vyriausiojo vado pareigas ir net ginčijo S. Lubomirskio teisę vadovauti LDK daliniams. Tiesa, jis visiškai pripažino karalaičio Vladislavo Vazos nominalią viršenybę. A. Sapiegos kariniame dalinyje (pulke) taip pat buvo užverbuotų husarų, raitarų, kazokų bei pėstininkų. Neabejotinai su LDK sietinos A. Sapiegos ir Vitebsko vaivados Mikalojaus Sapiegos husarų vėliavos, atitinkamai – po 150 žirgų. Kitos dvi vėliavos, kiekviena po 100 žirgų, labiausiai tikėtina, kad taip pat buvo nusamdytos LDK. Taigi husarų priskaičiuojama 500 žirgų. Raitarų priskaičiuojama 400: tai Andriaus Sapiegos, Usviačos seniūno, 1 vėliava (200 žirgų), kuri neabejotinai buvo nusamdyta

LDK, ir dar viena vėliava (200 žirgų) tikriausiai taip pat nusamdyta LDK. Kazokų 4 vėliavos – 500 žirgų buvo surinkta iš LDK. Pėstininkai: 3 regimentai (600 porcijų) labiausiai tikėtina, kad taip pat buvo nusamdyti LDK, nors pagal rotmistrų pavardes to vienareikšmiškai kol kas negalima teigti. Taigi visas pulkas – 2000 karių (1400 žirgų ir 600 pėstininkų porcijų) – sietinas su LDK.

Prie LDK kariuomenės reikėtų priskirti ir kunigaikščio **Aleksandro Radvilos** 300 karių. Jis dėl savo giminės nuolatinių ginčų su J. K. Chodkevičiumi atsisakė priimti siūlymą suruošti dvi raitininkų vėliavas (200 žirgų) į LDK kariuomenę. Tuo tarpu, padedamas brolių, asmeninėmis lėšomis surinko tris vėliavas: husarų vėliavą – 100 žirgų, kazokų vėliavą – 100 žirgų bei vieną 100 pėstininkų regimentą ir atvedė šiuos dalinius karalaičiui Vladislovui Vazai. Nors Chotyno kampanijoje A. Radvila formaliai dalyvavo karalaičio Vladislavo Vazos pulke, tačiau dauguma jo dalinių buvo užverbuoti ir surinkti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje.

Taigi šie skaičiavimai rodo, kad Lietuvos kariuomenę Chotyno kampanijoje sudarė 8650 karių.

Tuo tarpu Lenkijoje suformuoti daliniai – 9810 karių – sudarė absoliučią karalaičio Vladislavo Vazos pulko daugumą. S. Lubomirskio, Lenkijos pataurininkio, 1621 m. Chotyno kampanijoje ėjusio Lenkijos lauko etmono pareigas, o mirus J. K. Chodkevičiui – Lenkijos karalystės pajėgų vyriausiojo vado pareigas ir pretendavusio į visos jungtinės kariuomenės vyriausiojo vado pareigas, pulkas taip pat nesietinas su LDK.

Visi jo surinkti 3450 karių (žirgų ir pėstininkų porcijų) sietina su Lenkijos karalyste.

Lenkijos kariuomenėje buvo Maciejaus Leśniewskio, Belzo pakamario, pulkas (iš 1000 žirgų nė vienas nesietinas su LDK, visi – su Lenkijos karalyste); Boratyńskio, Lipnos (?) seniūno, pulkas (visi 850 žirgų sietini su Lenkija); Piotro Opalińskio, Poznanės kašteliono, pulkas (visi 1200 žirgų ir porcijų sietini su Lenkija); Stanisława Żurawinskio, Belzo kašteliono, pulkas (visi 1600 žirgų ir porcijų sietini su Lenkija); Mikalojaus Kosakovskio pulkas (visi 1300 žirgų ir porcijų sietini su Lenkija); Sieniawskių – Mikołajaus, Lenkijos raikytojo, ir Prokopo pulkas (visi 1200 žirgų ir porcijų sietini su Lenkija).

Vėliau atėję pastiprinimai: 1600 žirgų ir lenkiškosios rikiuotės pėstininkų porcijų, 1050 vokiškosios rikiuotės pėstininkų porcijų, 300 raitarų, 100 kazokų, ir, kaip teigiama, apie 40 000 Zaporožės kazokų, vadovaujamų kazokų etmono P. Sahaidačno, sietini su Lenkijos karalyste.

Didikai, savo lėšomis užverbavę dalinius ir atvedę juos į valstybės kariuomenę, ateityje galėjo tikėtis, kad šių dalinių išlaikymą perims valstybės išdas ar bent jau vėliau bus iš valstybės išdo kompensuotos didikų išlaidos, skirtos šiems daliniams išlaikyti. Tačiau nėra tikra, kad A. Radvilos vėliavų išlaikymą perėmė ar vėliau išlaidas kompensavo būtent LDK, o ne Lenkijos karalystės išdas. Tačiau, šiaip ar taip, galima teigti, kad tai buvo LDK didikų iniciatyva suformuoti daliniai, jų išlaikomi (bent jau pradiniam kampanijos etape) ir labiausiai tikėtina, kad daliniai buvo užverbuoti LDK teritorijoje.

Lietuvių pulkų vadai A. Sapiega, M. Zenavičius, A. Radvila ir kiti, vadovaujami LDK didžiojo etmono J. K. Chodkevičiaus, vyko kartu. Į Chotyną traukė karalaičio Vladislavo Vazos kariuomenė – voluiniečiai ir kazokai.

1621 m. rugpjūčio pirmojoje pusėje J. K. Chodkevičius priartėjo prie Chotyno. Čia vyriausiasis kariuomenės vadas įsakė aplink Chotyną įrengti gynybinius įtvirtinimus – pylimus ir griovius, kuriems rengti buvo pakviesti karo inžinieriai iš Europos. Gavęs duomenų iš žvalgybos, vyriausiasis kariuomenės vadas J. K. Chodkevičius dar 1621 m. rugpjūčio pradžioje laiške Zigmantui Vazai pranešė turkų sultono kariuomenės apytikslį dydį bei judėjimą. Tai galėjo būti daugiau kaip 170 tūkstančių turkų ir totorių kariuomenė.

Rugsėjo antrojoje pusėje, remiantis L. Podhorodeckio tyrinėjimais, J. K. Chodkevičius turėjo apie 26 tūkstančius lenkų ir lietuvių karių ir 28 artilerijos pabūklus, ukrainiečių kazokų, vadovaujamų etmono P. Sahaidačno, buvo daugiau kaip 30 tūkstančių karių ir 23 artilerijos pabūklai. Autoriaus žiniomis, turkų sultonas surinko apie 100 000 karių: turkų, totorių, moldavų, italų ir turėjo 62 artilerijos pabūklus.

Kaip ir prieš kiekvieną mūšį, J. K. Chodkevičius drąsino karius ugninga kalba bei maldomis. Vyriausiojo kariuomenės vado nurodymu, buvo stengiamasi kovoti atvirame lauke. Didžiulės turkų pajėgos rugsėjo pirmosiomis dienomis atakavo lietuvių ir lenkų pozicijas, tačiau visi puolimai buvo sėkmingai atmušami. J. K. Chodkevičius nenuilstamai ragino karius kovoti, siuntė pastiprinimus. Netrukus į kovas įsitraukė ir gausi kazokų kariuomenė. Sudėtingų mūšių įkarštyje vyriausiojo kariuomenės vado sveikata silpo. 1621 m. rugsėjo 23 d. J. K. Chodkevičius mirtinai susirgo ir prarado orientaciją, net nebepažino žmonių. To meto šaltinis rašo: „Tegoż dnia pułkownicy i rotmistrze W. X. Litewskiego schadzkę mieli obmyśliwając wczas o regimentazu opiekunie, jeśliby śmierć zaszła na jmc. P. Hetmana wielkiego, a obrawszy tedy jmc. P. Hetmana polnego ci pryncypałowie za głowę, do Królewicza Jmci samego śłali p. starostę orszańskiego Aleksandra Sapiechę, p. wojewodę witepskiego Paca i p. Rudominę z tą prośbą: żeby ich pod skrzydła swoje przyjąć nie zbraniał się, i wdzięcznie to przyjął i nimi się opiekować ofiarował”.

Skubiai sušaukus vadų pasitarimą, naujuoju vyriausiuoju kariuomenės vadu buvo paskirtas Krokuvos vaivada S. Lubomirskis. J. K. Chodkevičius 1621 m. rugsėjo 24 d. mirė Chotyno tvirtovėje. Po J. K. Chodkevičiaus mirties, nesutardama su jo dukterimi, antroji žmona kunigaikštytė Ona Aloyza Ostrogiškė paskutinės karvedžio valios palaidoti jį Kretingoje šeimos mauzoliejuje neįvykdė. 1621 m. spalio 14 d. pasirašius su turkais taikos sutartį įvyko pirmosios laidotuvės – didžiojo karvedžio kūnas iš Chotyno pilies buvo perkeltas į Podolės Kameneco katedros rūsius. Paskui antrosios žmonos iniciatyva palaikai buvo perkelti į Ostrogą, į kunigaikščių Ostrogiškių rezidenciją. Čia 1622 m. birželį įvyko antrosios J. K. Chodkevičiaus laidotuvės: iš pradžių palaikai palaidoti Ostrogo parapijos bažnyčioje, o 1627 m. didžiojo

karvedžio kūnas iškilmingai perlaidotas naujojoje jėzuitų koplyčioje. Per 1648 m. kazokų maištą Ona Aloyza Ostrogiškė vyro palaikus pervežė į Volchovo jėzuitų bažnyčią, vėliau vėl grąžino į Ostrogo jėzuitų bažnyčią, kurioje 1654 m. buvo palaidota ir ji pati. 1722 m. Ostroge J. K. Chodkevičiaus ir jo antrosios žmonos palaikai buvo perlaidoti naujame kape ir užmūryti saugant juos nuo galimo kazokų išniekinimo.

DIDŽIOJO KARVEDŽIO JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS LITERATŪRINIS PAVEIKSLAS

J. K. Chodkevičius vadovavo ne vienam mūšiui, tačiau jau amžininkų išstartimi nemarią karvedžio nugalėtojo šlovę, šimtmečius išlikusią istorinėje atmintyje, jis pelnė Salaspilyje (Kircholme), Livonijoje. Šio mūšio pergalė išgarsino jį visoje Europoje ir už jos ribų: jį sveikino popiežius Pauliaus V, Šv. Romos imperatorius Rudolfas II, Anglijos karalius Jokūbas I, Osmanų imperijos sultonas Achmedas I, Persijos šachas Abasas I Didysis. Flandrijoje buvo audžiami šilkiniai gobelenai, vaizduojantys Salaspilio mūšį.

Šlovės akimirka, kai J. K. Chodkevičius su triskart mažesnėmis pajėgomis nugalėjo galingą priešą, buvo įamžinta to meto kūriniuose, kurių autoriai sukūrė geriausias savybes turinčio karvedžio įvaizdį, lydėjusį jį visą likusį gyvenimą.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje Retų spaudinių skyriaus kataloge yra specialiai sudarytas sąrašas senosios Lietuvos literatūros kūrinių, skirtų iškiliajam karvedžiui J. K. Chodkevičiui. Sąrašas apima vienuolika kūrinių: vienuose jų atspindėtos šlovingos J. K. Chodkevičiaus kovų pergalės, perfrazuojant amžininkų žodžius, – tai įstabūs žygiai, kilnūs ir dorybingi darbai; kituose – reiškiamos padėkos už dosnius kultūros mecenato darbus, užuojautos dėl jam brangių šeimos narių – sūnaus ir žmonos Sofijos – mirties, o laidotuvių pamoksluose apžvelgiamas paties grafo bei didžiojo karvedžio J. K. Chodkevičiaus nueitas gyvenimo kelias.

Du iškilūs šios literatūros atstovai, kurių kūriniai įeina į auksinį LDK baroko literatūros fondą, – švedų kilmės poetas, jėzuitas, Vilniaus universiteto profesorius Laurencijus Bojeris ir to paties universiteto auklėtinis bei profesorius, poetas, popiežiaus Urbono VIII premijos laureatas, pramintas sarmatų Horacijumi, Motiejus Kazimieras Sarbievijus – savo kūriniuose įamžino karvedžio pašlovinimą arba, kaip pasakytų amžininkai, – *glorificatio dux militum*.

Pirmasis jų grožiniame kūrinyje Karolomachija (Carolomachia, 1606), aprašydamas dviejų Karolių mūšį, vaizdingai perteikė J. K. Chodkevičiaus savybes: apibūdinamas jo patriotiškumas, meilė karaliui ir Tėvynei, pabrėžiama išmintis, toliaregiškumas, drąsa, stiprumas bei karingumas, nesvetimas jam pamaldumas ir dievobaimingumas bei kitos vertybės.

Tai buvęs puikus vyras, su kuriuo nedaugelis vadų galėję susilyginti. Visada pasiruošęs aukai Tėvynės labui, turėjęs geležinę valią, buvęs tvirtas nelaimėje ir kuklus sėkmėje. Kareiviai savo vado bijoję kaip ugnies, bet juo pasitikėję ir klausę.

J. K. Chodkevičius mėgęs gražius arklius, brangius šarvus, su etmono buože atsistojęs prieš karius atrodydavęs kaip karo dievas Marsas. Didis vadas, dėl mažiausio nusikaltimo prasiverždavęs baisiu rūstumu, širdies gilumoje gailestingas suvargusiems kareiviams, visada rodęs pavyzdį, kaip kęsti nepatogumus, šaltį ir alkį, kaip pakelti karo sunkumus. Karo lauke buvęs nepermaldaujamas: mūšy puldavęs kaip liūtas, nepaprastai smarkiai, visa naikinančia jėga, o kautynes laimėdavęs itin greitai. Priešui neleisdavęs atsipeikėti.

Teigiamas karvedžio bruožas, kad jis ginąs savo šalį ir imąsis gynybinės taktikos, jis nesąs grobikas, ir nestumiąs savo karių į siaubingus karo sūkurius: kovon stoti jį verčianti garbė bei savo tautos šlovingumas, ir jis privaląs deramai sutikti užpuoliką. Turįs motyvaciją: ginti Tėvynę jį verčianti karaliaus garbė bei sarmatų ainių šlovė: „Aš nepradėjau kovos ir priešo pirmas nepuoliau, aš nestūmiau draugų į šiuos siaubingus pavojus, – verčia stoti kovon mane garbė, šlovingumas mūsų tautos, o juk nepratusi ji bėgti nuo priešo, jai didi negarbė deramai nesutikt užpuoliko.“

Karo vadas visuomet pasiryžęs kovoti kardu ir vesti savo bebaimius karius pats būdamas jų priešaky. Jis suvokiąs teisingą kovos tikslą: nevengiąs atviros, artimos kovos, puoląs tiesiai ir drąsiai į priešo vidurį.

Karvedžio narsa visuomet ėjusi kartu su šaltu protu, be reikalo nestatęs savo karių į pavojų, o viską spręsdavęs gerai apgalvodamas. Tik išmintingas žmogus galių užimti karo vado postą. Jis sumaniai rikiuodavęs kariuomenę ir savo nuožiūra skirdavęs jos vadus.

J. K. Chodkevičius buvęs puikus organizatorius ir administratorius, ypač strategas ir taktikas, labai uolus bei gabus. Apsispręsdavęs žaibo greitumu, akimirksniu susivokdavęs sudėtingoje situacijoje ir čia pat lyg įkvėptas sukurdavęs kovos planą.

J. K. Chodkevičius buvęs rūpestingas bei atlaidus savo kariams: stengęsis jų nenuvarginti, leisdavęs pailsėti. Buvęs maloningas ir gailestingas priešo kariams: belaisvius globojęs, leisdavęs jiems išvykti, taip pat prižiūrėjęs, kad priešo lavonai būtų palaidoti, kartu gailėjęsis karo padarinių. Taigi pagrindiniam poemos herojui L. Bojeris priskiria tam tikras savybes, kurios tarsi įprasmina šį istorinį įvykį ir paaiškina skaitytojui tikrąją esmę: J. K. Chodkevičius priešą įveikiąs narsumu, sumanumu ir kitais „teisingais“ karvedžio bruožais. Autorius sukūrė tokio kario įvaizdį, kurio turėtų siekti kiekvienas to meto kariūnas.

Pamaldumas ir dievobaimingumas neatsiejamas karvedžio bruožas. Geriausiai karvedžio kaip Dievo įrankio įvaizdį suponavu pats laikotarpis: „Koks amžius,/ Karoli, mums tave, tokį gerą karvedį davė/ Argi tu gimęs ne tam, kad padėtum vargšei Tėvynei?“ Amžininkų kūrinuose pilna epitetų, skirtų J.K.Chodkevičiaus tvirtam tikėjimui apibūdinti. Išraiškingai ir emocionaliai aprašoma kaip jis meldamasis parklumpa ir iškelia rankas į dangų, aukščiausiojo malonės maldauja „karštai ir graudžiai ašaras lieja“.

Amžininkų pamoksluose taip pat plačiai nupasakojami svarbiausi karvedžio gyvenimo momentai: dalyvavimas mūšiuose, iškovotos pergalės bei nuopelnai. Juose atskleidžiamas J. K. Chodkevičiaus kaip „Kristaus kario vaizdinys – kovojančio žmogaus tipas, narsus ir ištvermingas, tarnaujantis Dievui ir ginantis Tėvynę“. J. K. Chodkevičius apibūdintas ne tik kaip puikus ir drąsus karys, bet kartu sukurtas ir dorybingo sūnaus, išmintingo senatoriaus, veiklaus etmono, karvedžio, ginančio ir saugančio Tėvynę nuo priešų, paveikslas.

Kuklumas taip pat nesvetimas J. K. Chodkevičiui, kai Vilniaus miestas ir jėzuitų akademija laukė sugrįžtančio didvyrio rengdamiesi jį deramai pagerbti, šis net „sugadino“ šventę – grįžo tik vėlai naktį.

Dar svarbesnis J. K. Chodkevičiaus įvaizdžio kūrėjas yra M. K. Sarbievijus, kurio poemose ir ypač epigramose atsiranda naujų, dar gražesnių epitetų karvedžio paveikslui. Itin išplėtota J. K. Chodkevičiaus herbo tema. Kaip tvirčiausioji epigramų – „Paklusnumas tėvynei“ , „Nei karu, nei klasta“, „Žemės ir dangaus taika“ – jungtis įpinama viena pagrindinių J. K. Chodkevičiaus herbo figūrų – grifas, užsimojęs kardu – mitinė būtybė erelio galva ir liūto kūnu. Per šį simbolį konstruojamas didžiojo karvedžio J. K. Chodkevičiaus, kaip didingo ir garbingo šalies sargo, įvaizdis. „Grifas juk paukštis yra, bet ir liūtas kartu./ Ženklas šis santarvę mūsų valstybėje rodo gyvuojant./ Žemei šiai lemta turėt žymę taikos malonios.“ Sureikšmindamas Chodkevičių herbe vaizduojamą grifą, kuris piešiamas kaip valdžią, nuožumą, šaltakraujiškumą simbolizuojanti ir taiką kraštui nešanti bei ją užtikrinanti būtybė, kartu M. K. Sarbievijus pradėjo Chodkevičių giminės tradiciją apie „liūtus“ ar „liūtų padermę“, kurią vėliau perėmė istoriografinė tradicija, neretai ją prisimena ir šiuolaikiniai tyrinėtojai.

Visa tai – amžininkų paliudijimai. Ar gali istorikas pamatyti realų istorinį personažą, jei barokinė retorika karvedį tik aukština? Kaip istorikui prasibrauti pro barokinį karvedžio vaizdavimo šydą ir pabandyti pasakyti, jog J. K. Chodkevičiaus asmenybė iš tiesų nusipelno išskirtinio dėmesio? Drįstume teigti, kad nemažą dalį barokinėje literatūroje paminėtų J. K. Chodkevičiaus savybių, jo paveikslo biografinių, apskritai istorinių detalių atitinka naujausioje ir jau kritinėje XIX–XX a. istoriografijoje žinomi faktai. Visų pirma karybos istorijos tyrinėtojai pagrindė, kad J. K. Chodkevičius karybos talentu pranoko kitus XVI a. išgarsėjusius giminaičius – karingąjį dėdę, LDK didįjį etmoną Grigalių, bei tėvą Joną Jeronimaitį Chodkevičius. Pergalingų žygių šlove bei jam skirta literatūra Jonas Karolis yra užgožęs apskritai visus Chodkevičius, kitose srityse kūrusius LDK istoriją. Nors J. K. Chodkevičiaus atstovaujama giminės genealoginė linija pasibaigė su jo mirtimi, tačiau jo asmenybė leido toliau visą Chodkevičių giminę įvardyti tais pačiais epitetais, kokie iš esmės buvo skirti iškilajam karvedžiui – kilę iš grafų giminės ar „liūtų padermės“.

Istoriniuose šaltiniuose patvirtinama, kad jis buvo iš tiesų labai pamaldus, pastatė ir gausiai rėmė vienuolynus tiek Kretingoje, tiek kitose jam pavaldžiose LDK teritorijose, duodavo gausių išmaldų, Kražiuose įkūrė kolegiją bei rėmė jėzuitus. Istoriniai faktai užfiksuoti ir asmeninėje bei tarnybinėje J. K. Chodkevičiaus korespondencijoje, iš kurios galima atpažinti realius to meto įvykius, išskirti teigiamus individualius asmens bruožus, išryškėjusius tiek tarnyboje, tiek sėkmingoje santuokoje bei šeimyniniame gyvenime. J. K. Chodkevičius buvo nepaprastai išdidus, labai vertino savo giminę, rūpinosi jos gerove bei autoritetu. Konkurentams buvo reiklus ir griežtas.

J. K. Chodkevičius turėjo daug artimų ir ištikimų bičiulių: jau minėtą Vilniaus universiteto rektorių Petrą Skargą, Vilniaus vyskupą Benediktą Vainą, draugavo su jėzuitais, kovų bendražygiais, turėjo savo klientelę – daugiausia iš Žemaitijos bajorų. Jis kolekcionavo senovinius ginklus, karo trofėjus, paveikslus ir meno kūrinius. Išleido daug asmeninių lėšų bažnyčių, vienuolynų ir jėzuitų mokyklų fondacijoms.

J. K. Chodkevičiaus šlovės bei įamžinimo tradiciją pradėjo Petras Kazimieras Lackis, kuris amžininkų liudijimus ir pagyrimus visai giminei tarsi apibendrino su savo pašlovinimu – 1642 m. Vilniuje buvo išleista panegirika *Septyni didvyriai Chodkevičiai* (Septem Chodkiewiczii Heroes), kurios tituliname lape išspausdinti vario raižytojo Conradto Götke's sukurti Chodkevičių portretai.

Išskirtinio dėmesio J. K. Chodkevičiaus asmenybės įpaveldinimas sulaukė XVIII amžiuje. Iškiliausias LDK klasicizmo dailininkas Pranciškus Smuglevičius nutapė paveikslą, vaizduojantį paskutines J. K. Chodkevičiaus gyvenimo valandas prie Chotyno tvirtovės. Baltarusijos ir Ukrainos saugyklose bei fonduose esama šio laikotarpio nežinomų dailininkų tapytų J. K. Chodkevičiaus bei jo sūnaus portretų.

J. K. Chodkevičiaus įamžinimą perėmė net ir nacionalistinė lenkų tradicija, laikiusi J. K. Chodkevičių lenkų karo didvyriu. XVIII a. paskutinį ketvirtį (1781) pasirodė Adamo Naruszewicziaus parašyta dvejų dalių J. K. Chodkevičiaus biografija. XIX a. daugiausia dėmesio J. K. Chodkevičiaus asmenybei skyrė irgi lenkų istoriografija.

1850 m. Žegota Paulis išleido Lvoje Samuelio Brodowskio parengtą knygą, kurioje aprašyti visi Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių etmonai, pateikti jų herbai ir portretai. J. K. Chodkevičiaus laiškų tyrinėtojas Sewerinas Golębiowski 1854 m. parašė straipsnį apie asmeninį grafo gyvenimą, o Władysławas Chomętowski 1875 m. paskelbė nemažai J. K. Chodkevičiaus korespondencijos.

Tuo tarpu Lietuvoje apie garsųjį karvedį vėl buvo prisiminta tik tarpukariu. Ieškodami didžiavyrių iš praeities, J. K. Chodkevičiaus asmeniu domėjosi lietuviai mokslininkai bei kariūnai, rašę straipsnius enciklopedijoms bei žurnalams. Pradedant 1921 m. Vaclovo Biržiškos straipsniu „Didysis Lietuvos etmonas Jonas Karolis Katkevičius“, po kelerių metų (1925) pasirodė nedidelis

kariškio darbas *Pirmasis švedų karas ir Kircholmo kova*. Ypač paminėtinas Ignas Jonynas, Lietuvos istorikas bei diplomatas, 1937 m. aprašęs karvedžio gyvenimą Lietuviškosios enciklopedijos penktajame tome, išleistame Kaune. Neužmirštas didysis karvedys ir liaudies kūryboje: J. K. Chodkevičius buvo apdainuojamas senosiose istorinėse-karinėse dainose „O tas Katkus, tas Katkavič, su žuvedu labai mušas“ arba: „Mūsų Katkus labai drūts, tikras buvo karaliuks“.

Įpaveldintas J. K. Chodkevičiaus atminimas tarpukario Lietuvoje buvo ir jo tėvonijoje Kretingoje: kretingiškiečiai savo miesto, bažnyčios, vienuolyno bei mokyklos įkūrėjo vardu buvo pavadinę vieną pagrindinių miesto gatvių, kuri sovietmečiu buvo pervadinta į Liudo Giros. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę 1990 m. Kretingos visuomenė šiai gatvei vėl grąžino J. K. Chodkevičiaus vardą. J. K. Chodkevičiaus pėdsaką ir atmintį liudija Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje priešais Šv. kankinės Barboros ir Šv. Pranciškaus altorius kabantys nežinomo autoriaus tapyti didžiojo karvedžio ir jo žmonos portretai.

Tarytum J. K. Chodkevičiaus galią simbolizuojančios grifų figūros vainikuoja išlikusias pagrindines ir šonines bažnyčios duris į zakristiją, kuriose esančios šešios portretinės hermos primena patį fundatorių J. K. Chodkevičių bei jo šeimos narius.

J. K. Chodkevičiaus įkurtoje Kretingoje stovi miesto savivaldybės lėšomis pastatytas architekto Adomo Skiezgelo sukurtas paminklas, liudijantis visuomenės padėką ir pagarbą didžiajam LDK kultūros mecenatui ir garsiajam Tėvynės gynėjui.

Šaltiniai ir literatūra

Antanavičius Darius. *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*. Vilnius: Žara, 2006;

Laurencijus Bojeris. *Karolomachija* / vert. Benediktas Kazlauskas. Vilnius: Vaga, 1991;

Dainos pasauliui, saulei ir sau / sud. E. Ulčinaite. Vilnius: Vaga, 1993;

Dobrowolska Wanda. Chodkiewicz Jan Karol, *Polski słownik biograficzny*. Kraków, t.III, 1937, s. 362-368;

Dubas-Urwanowicz Ewa. *Jan Karol Chodkiewicz*. Warszawa, 1998;

Kanarskas Julius. Jonas Karolis Chodkevičius: [biografija], *Kretingos pranciškonai*. Prieiga per internetą:

http://www.kretingospranciskonai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=63&Itemid=67 ;

Kirkienė Genutė. *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV-XVI a.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008;

Kunowski Jan. *Ekspedycja inflaska 1621 roku*. Białystok, 2007;

Narbutas Sigitas. Alberto Kojalavičiaus Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas: pažintis su kilmingaisiais nuo Cebulkos iki Čiževskio, *Senosios Lietuvos literatūra*, 27 knyga. Vilnius: Lietuvių lietratūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 437-488;

Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 Jana hrabi z Ostroroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego i Jakóba Sobieskiego, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych zebrał Żegota Pauli. Kraków, 1853;

Podhorodecki Leszek. *Dzieje rodu Chodkiewiczów*. Warszawa, 1997;

Podhorodecki Leszek. *Jan Karol Chodkiewicz 1560-1621*. Warszawa, 1982;

Podhorodecki Leszek; Raszba Noj. *Wojna chocimska 1621 r.* Kraków, 1979;

Ulčinaitė Eugenija; Jovaišas Albinas. *Lietuvių literatūros iostorija XIII- XVIII amžiai*. Vilnius: Lietuvių lietratūros ir tautosakos institutas, 2003;

Vaitkevičiūtė Viktorija. Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės, *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 knyga. Vilnius: Lietuvių lietratūros ir tautosakos institutas, 2004.